

- ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ**
- Προκήρυξη και εξέλιξη του αγώνα τόξου
 - Αποκάλυψη του Οδυσσέα στους δυο υπηρέτες του

Α΄.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας φ : Τόξου θέσις (Προκήρυξη αγώνα τόξου)

Υποκινημένη από την Αθηνά, η Πηνελόπη πήρε από την αίθουσα κειμηλίων το τόξο του Οδυσσέα, θρήνησε κρατώντας το, κατέβηκε στο «μέγαρο» και προκήρυξε αγώνα μεταξύ των μνηστήρων με έπαθλο την ίδια· δήλωσε δηλαδή ότι θα παντρευόταν αυτόν που θα τεντώσει το τόξο και θα περάσει το βέλος μέσα από δώδεκα πελέκια.

Ο Τηλέμαχος αιφνιδιάστηκε προς στιγμήν, γρήγορα όμως ανέλαβε ρόλο προστάτη της μητέρας του, την επαινέσε ως έπαθλο του αγώνα, έστησε τα πελέκια και έκανε ο ίδιος την αρχή, για να αποδείξει ότι είναι άξιος να κρατήσει τα όπλα του πατέρα του. Δοκίμασε τρεις φορές χωρίς επιτυχία, την τέταρτη θα τα κατάφερνε, λέει ο ποιητής, τον ανέκοψε όμως με νεύμα ο Οδυσσέας. Αντιλήφθηκε τότε το σχέδιο του πατέρα του, προσποιήθηκε αδυναμία και παραιτήθηκε δίνοντας τη σειρά στους μνηστήρες.

Πρώτος δοκίμασε ο μάντης Ληώδης, αλλά απέτυχε και προέβλεψε ότι ο αγώνας αυτός θα φέρει συμφορά. Ο Αντίνοος όμως τον αποπήρε και πρότεινε να αλείψουν το τόξο με λίπος ζεστό, για να μαλακώσει· δοκίμασαν στη συνέχεια όλοι χωρίς επιτυχία, εκτός από τους δύο κορυφαίους, τον Ευρύμαχο και τον Αντίνοο.

Στο μεταξύ, ο Εύμαιος και ο γελαδάρης Φιλοίτιος είχαν βγει στην αυλή, ο «ζητιάνος» τούς ακολούθησε και, αφού βεβαιώθηκε για την αφοσίωση στον αφέντη τους, τους αποκαλύφτηκε και τους έδωσε εντολές: ο Εύμαιος να φροντίσει να του δώσει το τόξο και να πει στις υπηρέτριες να κλείσουν την πόρτα του «μεγάρου» και να μείνουν στον χώρο τους, ο δε Φιλοίτιος να κλείσει την αυλόθυρα. Ένας ένας έπειτα ξαναμήκαν μέσα.

Την ώρα εκείνη δοκίμαζε ο Ευρύμαχος να τεντώσει το τόξο, χωρίς επιτυχία κι αυτός, οπότε ο Αντίνοος πρότεινε να αναβάλουν για αύριο τον αγώνα· σήμερα, εξάλλου, είναι η γιορτή του Απόλλωνα, είπε.

Παρακάλεσε τότε ο Οδυσσέας να του επιτρέψουν να δοκιμάσει κι αυτός, τον πρόσβαλε όμως άσχημα ο Αντίνοος. Αλλά η Πηνελόπη κι ο Τηλέμαχος στήριξαν το αίτημά του και το τόξο πέρασε τελικά στα χέρια του. Η Ευρύκλεια και ο Φιλοίτιος έκλεισαν τις πόρτες και οι υπηρέτριες περιορίστηκαν στον χώρο τους, όπως και η Πηνελόπη.

Ο Οδυσσέας περιεργαζόταν κιάλας το τόξο, ενώ οι μνηστήρες τον σχολίαζαν πικρόχολα· πανικοβλήθηκαν όμως όταν τον είδαν να τεντώνει εύκολα τη χορδή και να περνά το βέλος μέσα από τις τρύπες όλων των τσεκουριών.

1. Η Πηνελόπη φέρνει το τόξο στους μνηστήρες.
Χαρακτικό του Άγγλου γλύπτη J. Flaxman, 1755-1826.
(Λονδίνο, Αίθουσα Τέχνης Tate)

2. Τοξότης από τον ναό της Αφαιάς
Αθηνάς στην Αίγινα – 5ος αι. π.Χ.
(Γλυπτοθήκη Μονάχου)

Α΄.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

Το τόξο στα χέρια του Οδυσσέα: φ 303-473/<273-434> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

- 303 Εκείνοι σάλαξαν σπονδή, ήπιαν μετά όσο τραβούσε η ψυχή τους, και τότε
ο Οδυσσέας, πολύγνωνμος και δολοπλόκος, μπήκε στη μέση λέγοντας:
- 305 «Μνηστήρες της περήφανης βασίλισσας, ακούστε με ό,τι θα πω,
όσα η ψυχή στα στήθη μου προστάζει·
απ' τον Ευρύμαχο προπάντων και τον θεόμορφο Αντίνοο ζητώ
μια χάρη· πολύ σωστός ο λόγος που είπε,
προσώρας το τόξο να το βάλετε στην άκρη και στους αθάνατους ν' αφήσετε

**Ο Οδυσσέας ζητεί να
του δοθεί το τόξο**

- 310 την τελική απόφαση — αύριο ο θεός θα κρίνει σε ποιον θα δώσει σίγουρα τη νίκη.
*Αλλά παρακαλώ, δώσετε και σ' εμένα αυτό το τόξο το γυαλιστερό,
 να δοκιμάσω ανάμεσά σας τη δική μου δύναμη, όση μου απόμεινε [...].»*
 [Ο Αντίνοος τον πρόσβαλε και τον απείλησε, πήρε όμως τον λόγο η Πηνελόπη:]
- 344 «Αντίνοε, μήτε σωστό μήτε και δίκαιο είναι με τέτοιον τρόπο
 345 να καταφρονείς ξένους του Τηλεμάχου, όποιος κι αν βρέθηκε
 φιλοξενούμενος στο σπίτι του.
 Μήπως σου πέρασε η ιδέα πως, αν ο ξένος κατορθώσει
 το μέγα τόξο να τεντώσει, γιατί εμπιστεύεται τα χέρια και τη δύναμή του,
 πως θα με πάρει και γυναίκα του στο σπίτι [...];»
- 353 Στη μέση μπήκε του Πολύβου γιος ο Ευρύμαχος, ανταπαντώντας:
 «Του Ικαρίου κόρη, φρόνιμη Πηνελόπη, καθόλου δεν το φανταστήκαμε
 355 πως θα σε πάρει αυτός στον τόπο του γυναίκα, πράγμα εντελώς
 αταίριαστο. Ντρεπόμαστε όμως την καταλαλιά από γυναίκες κι άντρες,
 μήπως και κάποιος ταπεινότερος κουτσομπολέψει λέγοντας:
 “Κοίτα λοιπόν, άντρες κατώτεροι γυρεύουν ταίρι τους τη γυναίκα
 ενός ανώτερου, αλλά δεν έχουν δύναμη το торνεμένο τούτο τόξο
 360 να τανύσουν· κι όμως ένας ζητιάνος, που έφτασε εδώ περιπλανώμενος,
 το τάνυσε εύκολα και τη σαΐτα στα πελέκια πέρασε.”
 Αυτά θα πουν, κι εμείς θα φορτωθούμε την ντροπή.»
- Πήρε ξανά τον λόγο η Πηνελόπη, με γνώση και με φρόνηση:
 «Ευρύμαχε, για τον θεό, δεν τίθεται νομίζω ζήτημα μνείας εύφημης!
 365 στον κόσμο μας, όσο ατιμάζουν κάποιοι το σπίτι και το βιος
 ενός ενάρετου κι αντρείου. Λοιπόν ποιος λόγος τώρα να νιώθετε ντροπή;
 Όσο γι' αυτόν τον ξένο, δείχνει και μεγαλόσωμος και μπρατσωμένος,
 καυχιέται εξάλλου και για τη γενιά του, πως είναι γόνος πατέρα ευγενικού.
 Λέω λοιπόν να του παραχωρήσετε το торνεμένο τόξο,
 370 κι ύστερα βλέπουμε. Και κάτι ακόμη έχω να πω, και πείτε το συντελεσμένο:
 ανίσως το τανύσει αυτός, αν ο Απόλλων τού χαρίσει νίκη,
 υπόσχομαι πως θα τον ντύσω με ρούχα ωραία, κλαίηνη,
 χιτώνα, πως θα του δώσω μτερό κοντάρι, να τον φυλάει
 από σκυλιά κι ανθρώπους, πως θα του δώσω δίκοπο σπαθί, σαντάλια
 375 για τα πόδια του, κι έτσι θα τον προπέμψω όπου η ψυχή του
 και η καρδιά του επιθυμεί.»
- Στην ώρα του αντιμίλησε ο Τηλέμαχος, με τη δική του γνώση:
 «Μάνα, το τόξο αυτό μου ανήκει, κανείς σ' αυτό δεν είναι ανώτερός μου·
 το δίνω σ' όποιον θέλω εγώ ή και τ' αρνούμαι. [...]
- 382 κανέναν δεν μπορεί, παρά τη θέλησή μου, να βγάλει απαγόρευση δική του,
 αν ήθελα εγώ το τόξο στον ξένο να το δώσω,
 και μάλιστα για πάντα, να καμαρώνει με το δώρο μου.
 385 Αλλά του λόγου σου τράβα στην κάμαρή σου και κοίτα τις δουλειές σου [...]

*ἀλλ' ἄγ' ἐμοὶ δότε τόξον εὖξοον,
 ὄφρα μεθ' ὑμῖν / χειρῶν καὶ
 σθένεος πειρήσομαι <281-2>/311-12*

Η Πηνελόπη στηρίζει το αίτημα του «ξένου»

Απαντά ο Ευρύμαχος

Η Πηνελόπη επιμένει να δοθεί το τόξο στον «ξένο»

3. Απόλλωνας τοξότης.
 Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ.
 – διασκευή. (Παρίσι, Λούβρο)

Με παρέμβαση του Τηλέμαχου, ο Εύμαιος δίνει το τόξο στον Οδυσσέα

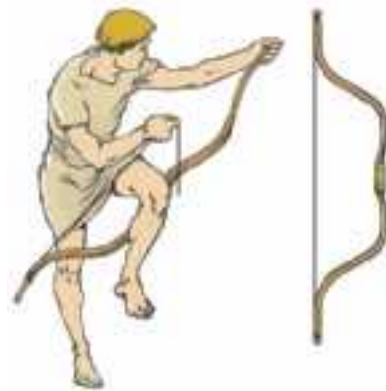
I (στ. 364) δεν τίθεται [...] ζήτημα μνείας εύφημης: Δεν μπορεί να γίνει λόγος για καλή φήμη· είστε ήδη ντροπισασμένοι (εύφημη μνεία: επαινετική αναφορά).

- 387 το τόξο όμως είναι των αντρών υπόθεση, όλων
και προπαντός δική μου, αφού σ' εμένα ανήκει το κουμάντο του σπιτιού.»
Τα 'χασε εκείνη και πήρε ν' ανεβαίνει στην κάμαρή της [...].
- 394 Κι ενώ ο χοιροβοσκός το γυαλισμένο τόξο κουβαλούσε, έβαλαν οι μνηστήρες
395 όλοι τις φωνές μες στο παλάτι, και κάποιος ξιπασμένος νιος ανάμεσά τους έλεγε:
«Για πού το πας, χοιροβοσκέ ρεμάλι, που εδώ συνέχεια τριγυρνάς,
αυτό το κυρτωμένο τόξο; Αύριο κιάλας τα σκυλιά στην ερημιά θα σε ξεσίσουν,
μπρος στα γουρούνια σου που τρέφεις, αν ο Απόλλωνας μας ευνοήσει
κι οι άλλοι αθάνατοι θεοί.»
- 400 Έτσι του φώναξαν, κι αυτός παράτησε στη μέση εκεί της αίθουσας
το τόξο που κρατούσε, απ' τις φωνές τους φοβισμένος.
Απ' τη δική του όμως ο Τηλέμαχος μεριά, φωνάζοντας κι αυτός, τον απειλούσε:
«Γέρο, για φέρε καταδώ το τόξο· αν στον καθένα πείθεται,
κακό του κεφαλιού σου. Κι ας είμαι εγώ μικρότερος,
405 με πέτρες θα σε κυνηγήσω, ώσπου να φτάσεις στα χωράφια –
υπερτερώ σε δύναμη από σένα.
Μακάρι να 'μουνα πιο δυνατός, πιο χεροδύναμος κι απ' τους μνηστήρες,
όσοι κυκλοφορούν εδώ· γρήγορα τότε, και με μίσος, κάποιον απ' όλους,
θα τον έδιωχνα έξω απ' το σπίτι, να πάει στα κομμάτια –
410 οι πάντες μηχανεύονται μονάχα το κακό.»
- Αυτά τους είπε, κι όλοι οι μνηστήρες γλυκοκαμογέλασαν,
σαν να τους έπεσε ο βαρύς θυμός για τον Τηλέμαχο.
Επάνω εκεί ο χοιροβοσκός σήκωσε πάλι το δοξάρι, προχώρησε
στην αίθουσα και φτάνοντας στο πλάι του έμπειρου Οδυσσέα
415 έβαλε στα χέρια του το τόξο. [...]
- [Και το «μέγαρο» αποκλείστηκε.]
- 430 Αυτός εξέταζε κιάλας το τόξο σ' όλες του τις μεριές, το στριφογύρισε,
το 'φερε πάνω κάτω, προσέχοντας μήπως ο σκόρος έφαγε
τα δυο του κέρατα,² όσο το αφεντικό του τόξου έλειπε στα ξένα. [...]
- 441 Κι ενώ οι μνηστήρες τον γλωσσότρωγαν, ο Οδυσσέας πολύβουλος,
αφού είχε ψάξει από παντού το τόξο, τώρα το κράτησε
γερά μέσα στα χέρια του.
Πώς ένας σαιδός, που ξέρει από κιθάρα και τραγούδι,
445 εύκολα τη χορδή τεντώνει στο καινούριο της στριφτάρι,³ δένοντας
πάνω κάτω καλοστριμμένη την αρνίσια κόρδα·
έτσι κι ο Οδυσσέας εύκολα τάνυσε το μέγα τόξο, μετά με το δεξί του χέρι
τη χορδή δοκίμασε, κι αυτή κελήδησε καλά σαν κλειδόνια.
Τότε οι μνηστήρες ένιωσαν πανικό, πρασίνισε το μούτρο τους·
450 και πάνω εκεί ο Δίας βρόντηξε βροντή μεγάλη και σημαδιακή.

4. «Γέρο, για φέρε καταδώ το τόξο...»

Οδυσσέας περιεργάζεται το τόξο και τοξεύει

5. Τοξότης προσπαθεί
να λυγίσει το τόξο...

2 (στ. 431-2) **μήπως ο σκόρος έφαγε τα δυο του κέρατα:** Δύο κέρατα, σφηνωμένα σε ένα κομμάτι ξύλου, αποτελούσαν τον σκελετό του τόξου (βλ. την εικόνα 5).

3 (στ. 445) **τη χορδή τεντώνει στο καινούριο της στριφτάρι:** Στριφτάρια είναι οι περιστρεφόμενοι μικροί μοχλοί με τους οποίους ρυθμίζεται το τέντωμα των χορδών των έγχορδων μουσικών οργάνων/το κούρδισμα· λέγονται και κλειδιά.

Ένωσε μέσα του χαρά βασανισμένος ο Οδυσσεύς και θείος,
 που ο γιος του δολοπλόκου Κρόνου⁴ έστειλε το σημάδι του.
 Άρπαξε ευθύς μια γρήγορη σαΐτα — ήταν εκεί γυμνή
 στο πλαϊνό τραπέζι· περίμεναν οι άλλες στη βαθιά φαρέτρα,
 455 που θα τις ένωθαν σε λίγο οι μνηστήρες στο κορμί τους.
 Το τόξο μεσοπιάνοντας στον πήχη, τέντωσε τη χορδή
 με τη δικαλωτή σαΐτα, και καθισμένος στο σκαμνί ρίχνει
 το βέλος σημαδεύοντας· πελέκι δεν απόμεινε ασημάδευτο·
 460 η χάλκινη σαΐτα βρίσκοντας την πρώτη τρύπα, τις πέρασε όλες
 φτάνοντας στην άκρη.

Τότε ο Οδυσσεύς γύρισε λέγοντας στον Τηλέμαχο:
 «Τηλέμαχε, δεν σε ντροπιάζει ο ξένος που φιλοξένησες εσύ
 στο σπίτι σου. Άστοχος στον στόχο μου δεν φάνηκα μήτε και κόπιασα
 465 το τόξο να τανύσω. Μου μένει ακόμη ακλόνητο
 το μένος της ψυχής· να μη νομίσουν οι μνηστήρες πως αξίζω
 την άτιμή τους καταφρόνηση.

Μα τώρα είναι η ώρα να ετοιμαστεί το δείπνο,
 όσο ακόμη φέγγει· μετά θ' αρχίσει το ξεφάντωμα με μουσική και με τραγούδι —
 συμπλήρωμα απαραίτητο σ' ένα καλό τραπέζι.»

470 Είπε κι έκανε με το φρύδι νεύμα στον Τηλέμαχο· κι αυτός
 ζώστηκε αμέσως κοφτερό σπαθί, ο γιος του θεϊκού Οδυσσεύα,
 πιάνει στο χέρι του το δόρυ, κι έτσι λαμπρά οπλισμένος με χαλκό,
 στήθηκε πλάι στο σκαμνί, έτοιμος παραστάτης του πατέρα του.

γήθησέν τ' ἄρ' ἔπειτα πολύτλας
 δῖος Ὀδυσσεύς <414>/451

6. Ο Απόλλωνας κάνει σπονδή
 κρατώντας λύρα.
 Από κύλικα του 490 π.Χ.
 (Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο)

**Ο Τηλέμαχος οπλίστηκε
 και πήρε θέση πλάι
 στον πατέρα του**

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Το δοκίμιν της αγάπης

Σράντα δυο αρχοντόπουλα μια κόρη-ν-αγαπούσαν,
 κόρη πανώρια κι όμορφη και στα φλωριά χωσμένη.
 Κι όλοι-ν-εκαλεστήκανε μια μέρα για να πάνε.
 Γεμίζου οι στάβλοι-ν-άλογα, τα παραθύρια σέλες,
 και τα πορτοπαράθυρα σκάλες και καλινάρια.
 Στρώνει την τάβλα να γευτούν πολλώ λογιώ τραπέζι.
 «Τρώτε και πίνετε, άρχοντες, κι εγώ να σας φηγούμαι:
 Μέσα στο περιβόλι μου, στη μέση της αυλής μου,

μάρμαρο-ν-έχει ο αφέντης μου, **δοκίμιν** της αγάπης·
 κι όποιος βρεθεί και πιάσει το κι οπίσω του το ρίξει,
 εκείνος είναι ο άντρας μου κι εγώ είμαι η ποθητή του.»
 Κι ούλοι **μονοσυνάγονται** κι ούλοι το δοκιμάζουν,
 κι ένας το παίρνει **δάχτυλο** κι άλλος μούτε καθόλου·
 και της Μαρίας ο ψυχογιός, τ' άξιο το παλικάρι,
μονοχεριάρι το 'πιασε κι οπίσω του το ρίχνει.
 «Εγώ είμαι, κόρη, ο άντρας σου κι εσύ 'σαι η ποθητή μου.»

(Ν. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, αρ. 79)

δοκίμιν: δοκιμασία, αγώνας, άθλος.

ένας το παίρνει δάχτυλο: ένας το μετακίνησε ένα δάχτυλο.

μονοσυνάγονται: συγκεντρώνονται στο ίδιο μέρος.

μονοχεριάρι το 'πιασε: το 'πιασε με το ένα χέρι.

►► Να διακρίνετε τις αναλογίες που υπάρχουν στους αγώνες που προκήρυξαν η Πηνελόπη και η κόρη του δημοτικού τραγουδιού.

4 (στ. 452) ο γιος του δολοπλόκου Κρόνου: Ο Κρόνος χαρακτηρίζεται δολοπλόκος, επειδή εκθρόνισε με δόλο τον πατέρα του, τον Ουρανό, και έγινε αυτός βασιλιάς του Κόσμου, εκθρονίστηκε όμως κι αυτός αργότερα από τα παιδιά του (τον Δία, τον Ποσειδώνα και τον Πλούτωνα, που μοίρασαν τον Κόσμο στα τρία: στον Ουρανό, στη Γη και στον Άδη, αντίστοιχα).

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Πώς εξελίχθηκε ο αγώνας, ώσπου το τόξο να φτάσει στα χέρια του Οδυσσέα;
2. Αναλύστε την παρομοίωση των στίχων 444-448.
3. Προσέξτε τις διαφορούμενες* εκφράσεις: α. «αύριο ο θεός θα κρίνει σε ποιον θα δώσει σίγουρα τη νίκη» (στ. 310), και β. «μα είναι τώρα η ώρα να ετοιμαστεί το δείπνο» (στ. 467)· και απαντήστε στις εξής ερωτήσεις: πώς εννοεί ο Οδυσσεύς αυτές τις φράσεις, πώς τις αντιλαμβάνονται οι μνηστήρες και πώς λειτουργούν γι' αυτούς;

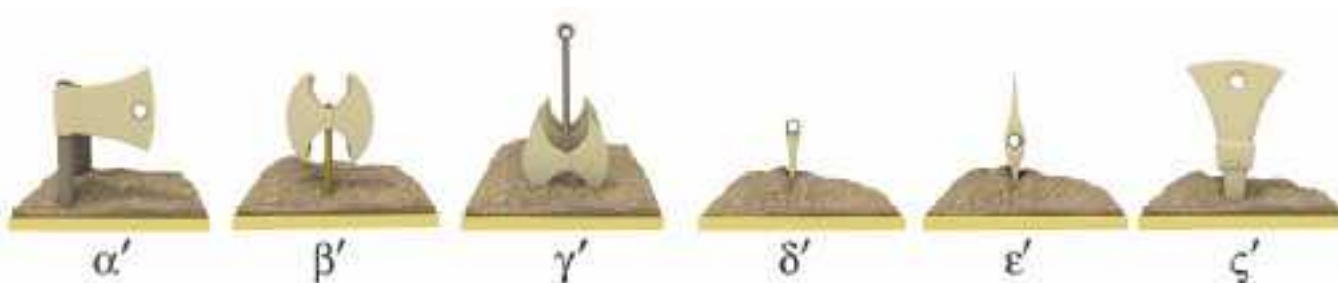
7. Ο Οδυσσεύς χτυπά τον στόχο. Χαρακτικό του Φλαμανδού Th. van Thulden, 1606-1669. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

4. Σχετικά με το ποια μορφή είχαν τα πελέκια μέσα από τα οποία πέρασε το βέλος υπάρχουν διάφορες θεωρίες – κυριότερες είναι οι εξής:

- α. Για πελέκια με σπειλιάρια που στερεώνονταν στο έδαφος:
 - Τα πελέκια ήταν από την αρχή κατασκευασμένα με μια τρύπα πάνω στη λεπίδα (βλ. την εικ. 8α΄).
 - Τα πελέκια ήταν δίστομα/διπλά με τις δυο λεπίδες να αναστρέφονται προς τα μέσα, ώστε να σχηματίζουν κύκλο, αν και όχι τέλειο (εικ. 8β΄).
- β. Τα πελέκια ήταν δίστομα με μεταλλική λαβή, στην άκρη της οποίας υπήρχε κρίκος, για να μπορούν να κρέμονται ως αναθήματα/ αφιερώματα· στερεώνονταν με τις κεφαλές προς τα κάτω (εικ. 8γ΄ και 7).
- γ. Από πελέκια, με μονές ή διπλές κόψεις, έβγαζαν τα σπειλιάρια και τα στερέωναν με την κόψη στο έδαφος (εικ. 8δ΄ και 8ε΄).
- δ. Τα πελέκια ήταν λατρευτικά, χυμένα ολόκληρα στο μέταλλο, με μια τρύπα στη λεπίδα, για να τα κρεμούν στον τοίχο ως αναθήματα· στερεώνονταν με τη λαβή προς τα κάτω (εικ. 8ς΄).

►► Προσέξτε τις εικόνες των παρακάτω πελεκιών και σχεδιάστε την εκδοχή που εσείς θεωρείτε πιθανότερη.

8. Εικόνες διάφορων πελεκιών

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Πώς το τόξο έφτασε στα χέρια του Οδυσσέα, πώς εκείνος το χειρίστηκε και τι πέτυχε;

26η ΕΝΟΤΗΤΑ: X (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

- ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ**
- Σύγκρουση του Οδυσσέα και της ομάδας του με τους μνηστήρες
 - Τιμωρία των άπιστων υπηρετριών και του Μελάνθιου
 - Εξαγνισμός των ανακτόρων

1. Άγαλμα της Αθηνάς – 6ος αι. π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως)

Α΄.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας X : Μνηστηροφονία

Ο Οδυσσέας, μετά την επιτυχία του, πέταξε τα ράκη και έστρεψε το τόξο εναντίον των μνηστήρων με πρώτο νεκρό τον πιο προκλητικό απ' όλους, τον Αντίνοο. Οι μνηστήρες αναστατώθηκαν και άρχισαν να τον απειλούν, τρώμαξαν όμως όταν άκουσαν τις κατηγορίες του και κατάλαβαν ποιος ήταν. Τότε ο Ευρύμαχος ζήτησε έλεος υποσχόμενος πλούσια αποζημίωση, ο Οδυσσέας όμως αρνήθηκε κάθε συμβιβασμό και τους κάλεσε σε αναμέτρηση. Στη σύγκρουση που ακολούθησε σκοτώθηκαν ο Ευρύμαχος και ο Αμφίνομος.

Ο Οδυσσέας συνέχισε να τοξεύει, ενώ ο Τηλέμαχος φρόντισε να εφοδιάσει την τετραμελή ομάδα τους με ασπίδες, δόρατα και κράνη, ξέχασε όμως την πόρτα της αποθήκης ανοικτή. Βρήκε έτσι την ευκαιρία ο Μελάνθιος και πήρε κι αυτός δώδεκα αρματωσιές για τους μνηστήρες, και η σύγκρουση γενικεύτηκε.

Πλησίασε τότε τον Οδυσσέα η Αθηνά με τη μορφή του Μέντορα, τον ενθάρρυνε και πέταξε μετά σαν χελιδόνι στο δοκάρι της στέγης. Στους μνηστήρες έδινε θάρρος και εντολές ο Αγέλαος, η Αθηνά όμως φρόντιζε να αστοχούν οι επιθέσεις τους· κατάφεραν μόνο να τραυματίσουν εξώδερμα τον Τηλέμαχο και τον Εύμαιο. Αντίθετα, οι επιθέσεις της ομάδας του Οδυσσέα ευστοχούσαν όλες και σχεδόν τους αποτελείωσαν.

Ακολούθησαν τρεις σκηνές ικεσίας: Ο μάντης Ληώδης μάταια ικέτεψε τον Οδυσσέα να τον λυπηθεί. Οι ικεσίες όμως του Φήμιου και του Μέδοντα εισακούστηκαν.

Ο Οδυσσέας κάλεσε, έπειτα, την Ευρύκλεια που, μόλις είδε νεκρούς τους μνηστήρες, πήγε να αλαλάξει από χαρά, της έκοψε όμως εκείνος τη φόρα και της ζήτησε να απαριθμήσει τις πιστές και τις άπιστες δούλες. Κάλεσε, λοιπόν, τις δεύτερες (δώδεκα τον αριθμό) να βοηθήσουν στη μεταφορά των νεκρών στην αυλή και στον καθαρισμό της αίθουσας και έδωσε εντολή στον Τηλέμαχο να τις σκοτώσουν μετά, μαζί και τον Μελάνθιο. Τέλος, ο Οδυσσέας εξαγνισε το παλάτι από το φονικό με θείαφι και φωτιά και κάλεσε τις (τριάντα οκτώ) πιστές δούλες, που έσπευσαν χαρούμενες με δάδες αναμμένες και καλωσόρισαν τον αφέντη τους.

2. Σχεδιάγραμμα του κεντρικού κτιρίου των ανακτόρων της Ιθάκης (με βάση σχέδιο της H.L. Lorimer).

A: Η πίσω πόρτα του μεγάρου, που οδηγεί στις αποθήκες και σε θαλάμους (B). – **Γ:** Ο διάδρομος που από την πίσω πόρτα οδηγεί στον πρόδρομο και στην αυλή. – **Δ:** Το κατώφλι του μεγάρου, από όπου τοξεύει ο Οδυσσέας. – **Θ:** Το κατώφλι που οδηγεί στα διαμερίσματα της Πηνελόπης και των υπηρετριών (E, Z, H· το Z, ιδιαίτερα, δείχνει την υπερυψωμένη κάμαρη της Πηνελόπης, το υπερώο).

Α΄.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται και επιτίθεται στους μνηστήρες: X I-446/<I-418> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

Οπότε ο Οδυσσέας γυμνώθηκε, τα ράκη πέταξε,
πήδηξε πάνω στο πλατύ κατώφλι πολυμήχανος, στα χέρια του
κρατώντας δοξάρι και φαρέτρα, γεμάτη βέλη,
μπροστά στα πόδια του αδειάζει τις γοργές σαίτες, ύστερα γύρισε
και λείει στους μνηστήρες:

▷ Ο Οδυσσέας τοξεύει από το κατώφλι του μεγάρου

3. Ο Οδυσσεύς φονεύει τους μνηστήρες.
Χαρακτικό του Άγγλου J. Flaxman (Λονδίνο,
Αίθουσα Τέχνης Tate)

4. Ασημένιο κύπελλο από
την Έγκωμη – 14ος αι. π.Χ.
(Λευκωσία, Μουσείο Κύπρου)

Ο Οδυσσεύς απευθύνει κατηγορίες στους αναστατωμένους μνηστήρες

*οὔτε θεοὺς δεισάντες, οἳ οὐρανὸν
εὐρὺν ἔχουσιν, /
οὔτε τιν' ἀνθρώπων νέμειν
κατόπισθεν ἔσεσθαι <39-40>/42-3*

Ο Ευρύμαχος απολογούμενος ενοχοποιεί τον Αντίνοο και ζητεί συμβιβασμό

- 8-9 «Τέλος, μ' αυτό το ατέλεστο για σας αγώνισμα·
10 τώρα θα βάλω στόχο δεύτερο, που δεν τον έφτασε ποτέ άνθρωπος άλλος,
19 αν έχω τύχη και πετύχω, αν ο Απόλλωνας μου δώσει / τέτοια δόξα.»
23 Είπε και την πικρή σαῖτα σημαδεύοντας τη ρίχνει στον Αντίνοο πάνω,
25 την ώρα που άπλωνε το χέρι του να πιάσει την ωραία κούπα, [...] και εκείνος χτυπημένος έγειρε, του ξέφυγε η κούπα από το χέρι [...].
25 Τότε στην αίθουσα οι μνηστήρες βοή μεγάλη σήκωσαν, βλέποντας τον Αντίνοο να πέφτει σκοτωμένος· αλλοπαρμένοι από τη θέση τους πετάχτηκαν, στριφογυρίζοντας στην κάμαρη, κοιτάζοντας με μάτια ορθάνοικτα τριγύρω τους καλοχτισμένους τοίχους.
Αλλά δεν είδαν κάπου ένα σκουτάρι ή κάποιο δόρυ άλκιμο, κι έτσι, με χολωμένα λόγια πήραν τον Οδυσσέα να βρίζουν:
30 «Ξένε, σφάλμα βαρύ που διάλεξες ανθρώπους να τοξεύσεις, αλλά το κόλπο σου δεν θα πετύχει δεύτερη φορά·
35 τώρα σου μέλλεται αναπόφευκτος χαμός δικός σου, γιατί θανάτωσες το πρώτο και καλύτερο από τα παλικάρια της Ιθάκης — σίγουρα θα σε φαν κι εσένα εδώ οι γύπες.»
Έτσι παράλογα μιλούσαν, γιατί φαντάστηκαν πως άθελά του ο Οδυσσεύς τον σκότωσε — μωροί, που δεν κατάλαβαν πως πάνω στο κεφάλι τους κρεμόταν κιόλας σ' όλους η θηλιά του ολέθρου.
Ο Οδυσσεύς όμως πολυμήχανος λοξά τούς κοίταξε κι άγρια τους αντιμίλησε:
40 «Σκυλιά, που λέγατε δεν θα γυρίσω πια στον τόπο μου, μετά της Τροίας τον πόλεμο· γι' αυτό ρημάζετε στο μεταξύ το βιος μου, βάνουσα σέρνεται γυναίκες δούλες στο κρεβάτι σας, παντρολογήματα γυρεύετε, ενόσω ακόμη ζω, με τη δική μου τη γυναίκα.
Δεν φοβηθήκατε καν τους θεούς, που τον πλατύ ουρανό κατέχουν, μήτε και των ανθρώπων τη μελλοντική, δίκαιη εκδίκηση.
45 Μα τώρα κρέμεται η θηλιά του ολέθρου πάνω στο κεφάλι σας.»
Ακούγοντας τα λόγια του εκείνοι κλώμισαν, τους έπιασε φόβος και τρόμος, κοίταζε ο καθένας από πού να φύγει, πώς θα μπορούσε να γλιτώσει το κεφάλι του απ' τον χαμό.
Μόνο ο Ευρύμαχος τόλμησε να μιλήσει λέγοντας:
50 «Αν είσαι ο ιθακήσιος που γύρισε στον τόπο του, αν είσαι ο Οδυσσεύς, ό,τι μας έσυρες και δίκαιο είναι και σωστό, για τα πολλά κι ατάσθαλα που οι Αχαιοί έχουν πράξει, και μέσα στο παλάτι κι απέξω στα χωράφια. Μα να που αυτός κείται πια νεκρός, ο Αντίνοος, πρωταίτιος των πάντων· αυτός ευθύνεται για τα ανόσια έργα.
55 Όχι από πόθο βέβαια να παντρευτεί ή κάποια ανάγκη, αλλά επειδή άλλα φρονούσε το μυαλό του, που ο γιος του Κρόνου όμως δεν έστερξε να γίνουν· ήθελε ο ίδιος να 'ναι βασιλιάς στον τόπο της καλόχτιστης Ιθάκης, ήθελε με καρτέρι να σκοτώσει και τον γιο σου. Μα τώρα, όπως του ταίριαζε, εξοντώθηκε· αλλά κι εσύ λυπήσου τον λαό σου. Όσο για μας, αυτά που μέσα στο παλάτι φάγαμε κι ήπιαμε, θα τα ξεφλήσουμε, και με το παραπάνω·
60 καθένας από μας, μαζεύοντας κι απ' τον λαό, θα φέρει ανταμοιβή

είκοσι βόδια, θ' ανταποδώσει μάλαμα και χαλκό, ώσπου να μαλακώσει η πέτρινη καρδιά σου — ως τότε δικαιούσαι να 'σαι χολωμένος.»

65 Τον κοίταξε ο Οδυσσεάς λοξά και πολυμήχανος του μίλησε άγρια:
«Ευρύμαχε, κι αν όλα τα αποδώσετε τα πατρικά αγαθά μου, όσα στο μεταξύ σφετεριστήκατε,¹ κι αν βρείτε κι άλλα απ' αλλού, και πάλι αυτά τα χέρια δεν σταματούν μπροστά στο φονικό, προτού πληρώσουν οι μνηστήρες όλοι την ξέφρενη ανομία τους. Να το λοιπόν το δίλημμά σας: αντισταθείτε πολεμώντας ή
70 το βάζετε στα πόδια, αν κάποιος κατορθώσει τον θάνατό του ν' αποφύγει, την κακή του μοίρα — δεν το νομίζω ωστόσο πως έστω κι ένας θα γλιτώσει από τον μαύρο όλεθρο.»

[Ο Ευρύμαχος κήρυξε τώρα απερίθωτη με τα σπαθιά που διέθεταν όλοι τους.]

86 Είπε κι ευθύς το κοφτερό σπαθί του τράβηξε (χάλκινο, αμφίστομο) κι όρμησε πάνω του άγρια κραυγάζοντας. Πρόλαβε όμως ο Οδυσσεάς θεός, έριξε, και τον βρήκε κατάστηθα η σαΐτα [...].

90 Του φεύγει από το χέρι τότε το σπαθί, τρεκλίζοντας διπλώθηκε στην τάβλα, σκορπίζοντας δίδυμη κούπα και φαγιά στο πάτωμα* [...]

95 Τώρα αντιμέτωπος στον ένδοξο Οδυσσεά βγήκε μπροστά ο Αμφινόμος, τραβώντας ξίφος κοφτερό, μήπως και κάνει πίσω εκείνος, αφήνοντας την πόρτα ελεύθερη.

99-100 Πρόλαβε όμως ο Τηλέμαχος, έτρεξε πίσω του και με το χάλκινό του δόρυ τον χτύπησε μεσοπλατίς* [...] / οπότε αυτός κάτω σωριάστηκε με βρόντο [...].

[Οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές προμηθεύονται τώρα ασπίδες, δόρατα, περικεφαλαίες, και η σύγκρουση γενικεύεται, υπερέρχει όμως η τετραμελής ομάδα του Οδυσσεά.]

325 [...] οι τέσσερις, μέσα στην αίθουσα ορμώντας, χτυπούσαν τους μνηστήρες, δεξιά ζερβά, κι άγριος βόγκος έβγαίνε, συντριβόνταν κεφάλια, το πάτωμα παντού πλημμύρισε αίμα.

330 Τότε ο Ληώδης τρέχοντας προσπέφτει στου Οδυσσεά τα γόνατα και τον ικέτευε με λόγια που πετούσαν σαν πουλιά:

«Πέφτω στα γόνατά σου· έλεος, Οδυσσεά, σπλαχνίσου με.

Εγώ ποτέ δεν πείραξα σε τούτο το παλάτι καμιά γυναίκα, ποτέ υβριστικά δεν φέρθηκα με λόγια κι έργα· αντίθετα πολλές φορές δοκίμασα φρένο να βάλω στους μνηστήρες [...].

338 Εγώ ωστόσο, που μάντης ήμουν μόνο στις θυσίες, αθώος κινδυνεύω να θανατωθώ, αφού δεν έχουν πια τα ευεργετήματα καμιάν ανταμοιβή.»

340 Άγρια και λοξά τον κοίταξε ο Οδυσσεάς πανούργος:

«Αν λες πως μόνο μάντευες για των μνηστήρων τις θυσίες, τότε γιατί τόσες φορές ευχήθηκες να μη χαρώ κι εγώ μέρα γλυκιά του γυρισμού; γιατί μαζί τους γύρευες γυναίκα σου να κάνεις τη γυναίκα μου, να της γεννήσεις και παιδιά; 345 Λοιπόν, δεν θ' αποφύγεις τώρα τον φονικό σου θάνατο.» [...]

Ο Οδυσσεάς αρνείται κάθε συμβιβασμό και τους καλεί σε αναμέτρηση

5. «Ευρύμαχε, κι αν όλα τα αποδώσετε...»

6. «...διπλώθηκε στην τάβλα, σκορπίζοντας δίδυμη κούπα...»

Σκηνές ικεσίας:

a. Η ικεσία του Ληώδη

Τόν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεὺς <320>/340

1 (στ. 66) **όσα στο μεταξύ σφετεριστήκατε:** όσα στο μεταξύ οικειοποιηθήκατε/κάνατε δικά σας παράνομα.

350 Και πάνω εκεί ο Φήμιος, του Τέρπιου γιος, ο αοιδός, πέτυχε
να ξεφύγει από τον μαύρο χάρο — αυτός που άθελά του
τραγουδούσε στους μνηστήρες.²
Τώρα στα χέρια του κρατώντας τη γλυκόφθογγη κιθάρα,
355 όρθιος στήθηκε στο μεσοπόρτι, ενώ ο νους του μοιρασμένος
γύρευε τη λύση: έξω να βγει από το μέγαρο και να προσφύγει ικέτης
στον βωμό του Δία,³ χτισμένο στον αυλόγυρο για τον μεγαλοδύναμο θεό,
όπου συχνά στο παρελθόν ο Οδυσσεάς κι ο πατέρας του
έκαιγαν προς τιμήν του μεριά βοδίσια; ή να προσπέσει στου Οδυσσέα τα γόνατα,
να τον παρακαλέσει; Κι όπως το σκέφτηκε καλύτερα, αυτό του φάνηκε
360 ωφελιμότερο, του Οδυσσέα τα γόνατα ν' αγγίξει [...]:
366 «Πέφτω, Οδυσσέα, στα γόνατα· έλεος και σπλαχνίσου με.
Βάρος θα το 'χεις στην καρδιά σου, αν θανατώσεις αοιδό —
εμένα, που θεούς κι ανθρώπους τραγουδώ κι ευφραίνω. [...]
370-71 [...] Αν θες, κι εδώ για χάρη σου / μπορώ να τραγουδήσω, σε βλέπω σαν θεό.
Γι' αυτό κρατήσου, μη με σφάζεις με χαλκό. Μπορεί κι ο ακριβός σου γιος
να μαρτυρήσει, να σου το πει ο Τηλέμαχος, πως με το ζόρι κι άθελά μου
στα γλέντια των μνηστήρων τραγουδούσα· μ' έσερναν με τη βία μέσα,
375 αυτοί που ήσαν περισσότεροι κι είχαν μεγάλη δύναμη.»
Τα λόγια του άκουσε ο γενναίος Τηλέμαχος,
γύρισε στον πατέρα του κι από κοντά τού μίλησε:
«Παρακαλώ κρατήσου, και μη χτυπάς έναν αθώο με το χάλκινο σπαθί σου.
Λέω να σώσουμε ακόμη και τον Μέδοντα, τον κήρυκα, που όσο εγώ ήμουν
380 παιδί ακόμη, πάντα με φρόντιζε στο σπίτι. [...]»
384 Τον λόγο του ο Μέδων άκουσε, στη σκέψη πάντα φρόνιμος.
385 Είχε στο μεταξύ κουρνιάσει κάτω από κάποιο κάθισμα,
κουκουλωμένος με βοδίσιο φρέσκο δέρμα, μήπως γλιτώσει
τον μαύρο χαλασμό του.
Εκείνην όμως τη στιγμή ξεμύτισε, πέταξε από πάνω του
το δέρμα του βοδιού, έτρεξε στον Τηλέμαχο,
390 γονατιστός πιάνει τα γόνατά του, και τον ικέτευε
με λόγια που πετούσαν σαν πουλιά:
«Τηλέμαχε, να με μπροστά σου ζωντανός. Κρατήσου εσύ και πες
και στον πατέρα σου το σώμα μου να μη χαλάσει με το χάλκινο σπαθί [...]»
397 Του χαμογέλασε μιλώντας ο Οδυσσεάς πολύγλωσσος:
«Θάρρος, σ' έσωσε τώρα αυτός και σε γλιτώνει.
Όμως να μάθεις μέσα σου κι εσύ και να το πεις στους άλλους·
400 έργα καλά βγαίνουν ανώτερα από την έμπρακτη κακία.
Μα τώρα βγαίτε οι δυο σας έξω, μείνετε καθισμένοι στην αυλή,

β. Η ικεσία του Φήμιου

7. Ο Φήμιος ικετεύει.
(Πηγή: Ομήρου Οδύσσεια 3)

γουνούμαί σ', Όδυσσεῦ· σὺν δέ μ'
αἶδεο καί μ' ἐλέησον <344>/366

καὶ κήρυκα Μέδοντα σαώσομεν,
ὅς τέ μευ αἰεὶ /
οἴκῳ ἐν ἡμετέρῳ κηδέσκετο
παιδὸς ἐόντος <357-8>379-80

γ. Η ικεσία του Μέδοντα

κακοεργίης εὐεργεσίῃ μέγ' ἀμείνων
<374>/400

2 (στ. 350-2) (πρβλ. σ 172, σελ. 27): Για τον φημισμένο αοιδό Φήμιο, τον γιο του Τέρπιου (< τέρπω > τέρψις), ο ποιητής επιφυλάσσει τιμητική αντιμετώπιση ως φόρο τιμής στο αθάνατο δώρο της ποίησης, 353 κ.ε. (σε αντίθεση προς τον κωμικό ρόλο του κήρυκα Μέδοντα, 384 κ.ε., και τη σκληρότητα απέναντι στον ιερομάντη Ληώδη, 340-345).

3 (στ. 355-6) να προσφύγει ικέτης στον βωμό του Δία: Στην αυλή του παλατιού (και κάθε σπιτιού) υπήρχε βωμός του Δία, όπου προσφέρονταν θυσίες, εξασφάλιζε όμως και άσυλο όποιος κατέφευγε εκεί.

- 404 μακριά απ' αυτό το φονικό, εσύ κι ο φημισμένος αιιδός [...].»
 Τον άκουσαν κι υπάκουσαν, αμέσως βγήκαν έξω από την αίθουσα,
 405 πήγαν και κάθισαν πλάι στον βωμό του Δία,
 μεγαλοδύναμου προσάτη, ενώ το μάτι τους αλαφιασμένο
 ολόγυρα κοιτούσε, γιατί κρατούσε ακόμη ο φόβος του θανάτου.
 Στο μεταξύ κι ο Οδυσσέας σύλωνα παντού το βλέμμα του, μήπως και δει
 κάποιον που ξέμεινε σώος ακόμη και κρυμμένος, μήπως γλιτώσει από τον θάνατο.
 410 Τότε τους είδε όλους, πολλούς στο αίμα και στη σκόνη
 βουτηγμένους, κάτω πεσμένους. Ωσάν τα ψάρια που οι ψαράδες
 τα τραβούν στο κοίλο περιγιάλι με το πολύτρυπο τους δίχτυ,
 έξω απ' την αφρισμένη θάλασσα, κι αυτά, στην αμμουδιά χυμένα,
 από τον πόθο σπαρταρούν για το θαλάσσιο κύμα,
 415 ώσου λαμπρός ο ήλιος πια τα θανατώνει· όμοιοι με ψάρια κι οι μνηστήρες,
 κύμα κι αυτοί ένας πάνω στον άλλο σωριασμένοι. [...]
 [Ο Οδυσσέας, αφού τελείωσε το έργο του, κάλεσε την Ευρύκλεια.]
 434 Μόλις η παραμύνη αντίκρισε νεκρά τα σώματα να κολυμπούν
 435-6 στο αίμα, πήγε να βγάλει ολολυγή, βλέποντας / το μεγάλο αυτό κατόρθωμα.
 Ο Οδυσσέας όμως τη σταμάτησε, της έκοψε τη φόρα πριν ξεσπάσει [...]:
 439 «Κράτησε τη χαρά σου μέσα σου, φυλάξου κι άσε τις κραυγές·
 440 δεν είναι κιόλας όσιο, μπροστά σε σκοτωμένους να καυχιέσαι.
 Αυτούς τους δάμασε μοίρα θεού, τιμώρησε τα ανόσια έργα τους,
 αφού δεν έδειχναν καμιά τιμή για τον συνάνθρωπό τους,
 τον ταπεινό ή και τον πιο σπουδαίο, όποιος τούς έπεφτε μπροστά.
 Γι' αυτό τους βρήκε θάνατος φριχτός, για τις φριχτές τους πράξεις.
 445 Τώρα ωστόσο μέτρα μου του παλατιού τις δούλες,
 πόσες και ποιες μας δείχνουν περιφρόνηση, πόσες αθώες έμειναν.»
 [Ακολουθεί η τιμωρία και των άπιστων δούλων, ο εξαγνισμός του
 παλατιού και το καλωσόρισμα του Οδυσσέα από τις πιστές δούλες.]

8. Βωμός του 500 π.Χ. με ανάγλυφη παράσταση άρματος. (Συρακούσες, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Η αντίδραση της Ευρύκλειας και η συμβουλή του Οδυσσέα

τούσδε δὲ μοῖρ' ἐδάμασσε θεῶν καὶ σχέτλια ἔργα <413>/441

9. Οι μνηστήρες προσπαθούν να σωθούν. Λεπτομέρεια αγγειογραφίας του 5ου αι. π.Χ. (Βερολίνο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

10. Οι μνηστήρες. Έργο του Γάλλου ζωγράφου Gustave Moreau, 1826-1898. (Παρίσι, Μουσείο G. Moreau)

» Περιγράψτε τις παραπάνω εικόνες. (Στην εικ. 10 μπροστά στις πύλες, όρθιος αριστερά, μόλις διακρίνεται ο Οδυσσέας.)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- «Όμως ο Αχιλλέας, αφού την πήρε τη ζωή του θείου Έκτορα, / τον έδεσε στο άρμα του και γύρω από τον τάφο του φίλου του / τον έσερνε» (Ιλιάδα, Ω 50-52, 8ος αι. π.Χ.)
 - «δεν είναι κιόλας όσοιο, μπροστά σε σκοτωμένους να καυχιέσαι!» (Οδύσσεια, χ 440, 2-3 δεκαετίες αργότερα)
 - «ανέντιμο είναι να ονειδίζεις νεκρούς» (Αρχίλοχος, 7ος αι. π.Χ.)
 - τὸν τεθνηκότα μὴ κακολογεῖν (Χίλων, 6ος αι. π.Χ.)
 - «εἶναι φοβερό να καυχιέται κανείς πάνω σε ανθρώπους που μόλις σκοτώθηκαν» (Κρατίνος, 5ος αι. π.Χ.)
 - ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται (Απ. Παύλος, Καινὴ Διαθήκη, Πρὸς Ρωμαίους ς΄. 7)
 - Και το δίκαιο του πολέμου στα νεότερα χρόνια επιβάλλει σεβασμό στους νεκρούς.
- Πώς συμπεριφέρθηκε ο Αχιλλέας στον νεκρό Έκτορα, που σκότωσε τον φίλο του Πάτροκλο, και ποια στάση επιβάλλουν απέναντι στους νεκρούς τα άλλα αποσπάσματα; Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η διαφορά;

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ποιες κατηγορίες βαρύνουν τους μνηστήρες; (με βάση τους στίχους 38-43 και 52-57)
2. Πώς χαρακτηρίζεται ο Ευρύμαχος από την απάντησή του στον Οδυσσέα; (στ. 49-63) Είναι σύμφωνος ο λόγος του αυτός με το γνωστό μας ήθος του;
3. Σχολιάστε το επιχείρημα με το οποίο απέρριψε ο Οδυσσέας την πλούσια αποζημίωση που του πρότεινε ο Ευρύμαχος (στ. 65-68).
4. Για ποιους λόγους σώθηκαν ο αοιδός Φήμιος και ο κήρυκας Μέδοντας; (βλ. τους στ. 350-400)
5. Ποια στάση κράτησε ο Οδυσσέας απέναντι στο κατόρθωμά του; (στ. 439-444). Να συγκρίνετε τη στάση του αυτή με τη στάση του απέναντι στον τυφλωμένο Κύκλωπα (1527-584, σελ. 96-97).

11. Ο Δίας σε αργυρό νόμισμα της Ήλιδας, 360 περίπου π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στην *Οδύσσεια* ισχύει, ως γνωστόν, η ηθική αρχή: (θεϊκή) προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία. Να δείξετε (σε μια παράγραφο 3-4 γραμμών) πώς η αρχή αυτή εφαρμόζεται στην περίπτωση των μνηστήρων:

.....

.....

.....

.....

27η ΕΝΟΤΗΤΑ: Ψ (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

- ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ**
- Αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη
 - Τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και η αντιμετώπισή τους
 - Ο «Μικρός Ἀπόλογος» του Οδυσσέα

1. Πηνελόπη και Οδυσσέας (:).
Τοιχογραφία από την Πομπηία (65 μ.Χ.)

Α΄.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας Ψ : Ὀδυσσέως ὑπὸ Πηνελόπης ἀναγνωρισμὸς

Παραπατώντας από τη χαρά της, η Ευρύκλεια ανέβηκε στην κάμαρη της Πηνελόπης και ανήγγειλε στη βασίλισσα ότι ο Οδυσσέας γύρισε και σκότωσε τους μνηστήρες, αλλά δεν έγινε πιστευτή. Η Πηνελόπη θεώρησε έργο των θεών την τιμωρία των αλαζονικών μνηστήρων, όταν όμως η παραμάνα αναφέρθηκε στην ουλή που είχε στο γόνατο ο Οδυσσέας, αποφάσισε να κατεβεί, αλλά για να δει τι συμβαίνει.

Κάθισε λοιπόν άφωνη και ερευνητική απέναντι στον άντρα της. Ο Τηλέμαχος τη χαρακτήρισε σκληρόκαρδη για τη στάση της, ο Οδυσσέας όμως τη δικαιολόγησε, συζήτησε έπειτα με τον γιο του το θέμα των πιθανών αντεκδικήσεων από τους συγγενείς των μνηστήρων και αποφάσισε να στηθεί χορός και τραγούδι στον χώρο του παλατιού, ώστε να δοθεί η εντύπωση στους περαστικούς ότι γίνεται γάμος και να μη διαρρεύσει στην πόλη η είδηση του φονικού, πριν εκείνοι καταφύγουν στο κτήμα του Λαέρτη, όπου θα οργανώσουν την άμυνά τους.

Στο μεταξύ ο Οδυσσέας λούστηκε, ομορφονύθηκε και ξαναπήρε θέση απέναντι στη γυναίκα του. Παραπονέθηκε τώρα για τη στάση της και ζήτησε να του στρώσουν να κοιμηθεί μόνος του. Άρπαξε τότε την ευκαιρία η Πηνελόπη και ζήτησε να μετακινηθεί το κρεβάτι έξω από τη συζυγική κάμαρη. Ο λόγος της αυτός εξόργισε τον Οδυσσέα που, πέφτοντας στην παγίδα της, αποκάλυψε το μυστικό του ριζωμένου στη γη κρεβατιού τους, που μόνο αυτοί ήξεραν. Το αδιάψευστο αυτό σημάδι σιγούρεψε την Πηνελόπη και ξέσπασαν και οι δυο σε θρήνο χαράς, τον οποίο διέκοψε ο Οδυσσέας, για να αναφερθεί στη νέα αποδημία που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.

Ετοιμάστηκε στο μεταξύ η συζυγική κλίνη, ο χορός και το τραγούδι σταμάτησαν, και εκείνοι, αφού χάρηκαν την αγάπη τους, διηγήθηκαν τα βάσανά τους, ώσπου τους πήρε ο ύπνος.

Την αυγή της επόμενης (41ης και τελευταίας) μέρας της *Οδύσσειας*, ο Οδυσσέας με τον Τηλέμαχο και τους δύο έμπιστους βοσκούς, τον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο, οπλισμένοι όλοι τους και καλυμμένοι με ομίχλη από την Αθηνά, ξεκίνησαν για το κτήμα του Λαέρτη, μακριά από «τον τόπο του εγκλήματος».

Α΄.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

Η αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και ο «Μικρός Ἀπόλογος»: ψ 89-381/<78-343

90 «[...] Ἐλα λοιπὸν μαζί μου, κι εγὼ στοιχηματίζω
την ἴδια τη ζωὴ μου, αν σ' ἀπατώ· αφάνισέ με τότε
με θάνατο φρικτὸ κι αλύπητο.»

Πῆρε ξανά τον λόγο η Πηνελόπη, λογική και φρόνιμη:
«Καλή μου, αἰώνιοι οἱ θεοί, και δύσκολο πολὺ να ξεδιαλύνεις
τα κρυφὰ νοήματά τους, ὅσο σοφὴ κι αν ἔγινες στο πέρασμα του χρόνου.

95 Παρ' ὅλα ταῦτα, ας πάμε ν' ανταμώσουμε τον γιο μου, να δουν τα μάτια μου
τους σκοτωμένους, αλλά και ποῖος τους σκότωσε.»

Μ' αὐτὰ τα λόγια πῆρε να κατεβαίνει ἀπὸ το ἀνώγι,
μέσα της ἀμφιβάλλοντας αν ἔπρεπε, κρατώντας
την ἀπόσταση, τον άντρα της να δοκιμάσει με ερωτήματα
100 ἢ να βρεθεῖ στο πλάι του, να πιᾶσει
το κεφάλι και τα χέρια του, να τα γεμίσει με φιλήματα.

Στο μεταξύ προχώρησε πατώντας το πέτρινο κατώφλι,
ὑστερα κάθισε στον Οδυσσέα ἀντίκρυ, στον ἄλλον τοῖχο
ἀπέναντι, στο ἀντιφέγγισμα ἀπὸ τη φλόγα της φωτιάς.

105 Εκείνος σε ψηλὴ κολόνα ἀκουμπισμένος, με το κεφάλι του
σκυφτὸ, περίμενε αν η ομόκλινη γυναίκα του κάτι θα πει,

**Η Ευρύκλεια καλεῖ
την Πηνελόπη και
μαζί κατεβαίνουν
στο «μέγαρο»**

2. Πηνελόπη. Το επάνω μέρος
χάλκινου αγάλματος του Γάλλου
γλύπτη Ant. Bourdelle, 1861-1929.
(Παρίσι, Μουσείο Bourdelle)

110 τώρα που τον αντίκριζαν τα μάτια της.
 Άφωνα όμως έμεινε η Πηνελόπη για πολύ,
 λες κι είχε παραλύσει· μόνο τα μάτια της, τη μια κοιτούσαν
 καταπρόσωπο, την άλλη δεν τον αναγνώριζαν,
 με τ' άθλια ρούχα που φορούσε.

115 Τότε ο Τηλέμαχος, επιτιμώντας, μίλησε άσχημα στη μάνα του:
 «Μάνα, κακή μου μάνα, πόσο ανελέητη καρδιά κρύβεις στα στήθη!
 Πώς το αντέχεις και μακριά του μένεις; πώς δεν σιμώνεις τον πατέρα μου,
 120 δεν κάθεται στο πλάι του, δεν του μιλάς, δεν τον ρωτάς;
 Στον κόσμο δεν υπάρχει γυναίκα άλλη με τόσο αλύγιστη ψυχή· [...].
 Αλλ' η δική σου η καρδιά είναι από πέτρα πιο σκληρή.»

125 Του αντιμίλησε με τη δική της λογική η Πηνελόπη:
 «Γιε μου, μέσα μου νιώθω θάμβος και κατάπληξη,
 και δεν μπορώ μήτε μια λέξη να προφέρω, κάτι να τον ρωτήσω
 ή να τον δω κατάματα. Αν όμως πράγματι ο Οδυσσεάς
 127-8 είναι αυτός που γύρισε στο σπίτι,
 μπορούμε μεταξύ μας, και καλύτερα, να γνωριστούμε·
 κρυφά σημάδια έχουμε, που τα γνωρίζουμε οι δυο μας μόνο – / άλλος κανείς.»

130 Ακούγοντας τα λόγια της εκείνος χαμογέλασε, βασιανισμένος
 ο Οδυσσεάς και θεός. Ύστερα γύρισε προς τον Τηλέμαχο,
 κι όπως του μίλησε, τα λόγια του πετούσαν σαν πουλιά:

135 «Τηλέμαχε, άσε τη μάνα σου μέσα σε τούτο το παλάτι
 να με δοκιμάσει – θα καταλάβει γρήγορα, και τότε πιο καλά.
 Τώρα με βλέπει βρόμικο, με τ' άθλια ρούχα που φορά,
 γι' αυτό και με περιφρονεί, αρνείται να δεχτεί ποιος είμαι. [...].»

[Ο Οδυσσεάς συζήτησε έπειτα με τον γιο του το πρόβλημα της αντεκδίκησης και έδωσε
 εντολή να σκηνοθετήσουν ατμόσφαιρα γιορτής στο παλάτι με τραγούδι και χορό.]

176 Στο μεταξύ τον μεγαλόψυχο Οδυσσεά, μέσα στο σπίτι του,
 η Ευρυνόμη επήρε να τον λούζει, τον άλειψε με λάδι, του φόρεσε
 χλαμύδα ωραία και χιτώννα, κι η Αθηνά τον περιέβαλε
 με εξάισια ομορφιά, από την κεφαλή ως τα πόδια· [...]

[Πήρε ύστερα θέση αντίκρου στη γυναίκα του ο Οδυσσεάς και της μίλησε:]

189 «Παράξενη πολύ! Από τις άλλες τις ωραίες γυναίκες μόνο σ' εσένα
 190 έβαλαν καρδιά ανελέητη οι Ολύμπιοι.

Άλλη καμιά γυναίκα δεν θα μπορούσε να το αντέξει,
 να στέκει τόσην ώρα από τον άντρα της μακριά, όταν,
 μετά από τόσα βάσανα και πάθη, γυρίζει πάλι στην πατρική του γη
 κι έχουν περάσει είκοσι χρόνια ολόκληρα.

195 Αλλά, καλή γερόντισσα, έλα και στρώσε μου τώρα την κλίνη,
 μόνος μου να πλαγιάσω – αυτή μέσα στα στήθη της
 κρύβει καρδιά από σίδηρο.»

200 Του αντιμίλησε με λογική και φρόνηση η Πηνελόπη:
 «Παράξενος κι εσύ! Μήτε ψηλώνει ο νους μου μήτε περιφρονώ κανένα,
 αλλά και δεν θαμπώνομαι – ξέρω καλά πώς ήσουν, όταν το αποφάσιες
 να φύγεις από την Ιθάκη μ' εκείνο το μακρόκουπο καράβι.
 Έλα, τώρα, Ευρύκλεια, φέρε και στρώσε του τη στέρεη κλίνη

Αναλλαγή λόγων Τηλέμαχου-Πηνελόπης- Οδυσσεά

μητηρ έμή, δύσμητηρ <97>/113

σοι δ' αϊεί κραδίη στερεωτέρη έστί
 λίθοιο <103>/120

3. Πήλινο ειδώλιο σσιδού – 8ος αι. π.Χ. (Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Λουσμένος και πανέμορφος ο Οδυσσεάς ανοίγει διάλογο με την Πηνελόπη που καταλήγει στην αναγνώριση

4. Αρχαϊκό ειδώλιο κυκλικού χορού γυναικών. (Λευκάδα, Αρχαιολογικό Μουσείο)

έξω από την καλοχτισμένη κάμαρή μας, που μόνος του την έφτιαξε·
τραβήγξε το γερό κρεβάτι εκεί και βάλτε πάνω του στρωσίδια,
προβιές, φλοκάτες, σεντόνια πεντακάθαρα που λάμπουν.»

205

Μ' αυτά τα λόγια θέλησε τον άντρα της να δοκιμάσει· ο Οδυσσέας όμως,
γεμάτος αγανάκτηση, στράφηκε στην πιστή γυναίκα του μιλώντας:

«Γυναίκα, άσχημο λόγο πρόφες, που την ψυχή δαγκώνει.

Ποιος μετακίνησε την κλίνη; Το βλέπω δύσκολο

210

και για τον έμπειρο τεχνίτη ακόμη. Μόνο θεός, αν ήθελε,
θα το μπορούσε κατεβαίνοντας να της αλλάξει θέση· θνητός που ζει,
κι αν είναι στην ακμή της νιότης του, εύκολα δεν μπορεί να τη σαλέψει.

Γιατί σ' αυτή την τορνευτή μας κλίνη κάποιο σημάδι υπάρχει
απαραγνώριστο – το 'καμα εγώ, άλλος κανείς.

215

Φύτερνε μέσα στου σπιτιού μας τον περίβολο κορμός μακρόφυλλης ελιάς,
με θαλερό το φούντωμά της, κι αυτός χοντρός σαν μια κολόνα.

Γύρω του εγώ την κάμαρη έχτισα και την ανέβασα
με πέτρες πανωτές στο τελικό της ύψος· μετά τη στέγασα

καλά από πάνω, και την ασφάλισα με κολλητά πορτόφυλλα,
να αρμόζουν μεταξύ τους.

220

Τότε πια κούρεψα κλαδιά και φούντες της μακρόφυλλης ελιάς,
κλάδεψα με επιδέξια τέχνη τον κορμό απ' τη ρίζα του,
με το σκεπάρνι τον πελέκησα, τον στάθμισα

225

για να ισώσει, τον δούλεψα να γίνει κλινοπόδαρο, κι άνοιξα
πάνω του τρύπες με το τρυπάνι. Αρχίζοντας μετά τον πλάνισα
και πάνω άπλωσα του κρεβατιού την τάβλα·¹ τελειώνοντας,
μ' ασήμι, μάλαμα και φίλντισι την κλίνη στόλισα [...].

229

Αυτό είναι το σημάδι που σου φανερώνω. Μόνο που δεν γνωρίζω,

230

φοβερή γυναίκα, αν παραμένει ριζωμένη η κλίνη μας ή μήπως
άλλος αλλού την έστησε, κόβοντας σύρριζα το λιόδεντρο.»

Έτσι της μίλησε, κι ευθύς της λύθηκαν γόνατα και καρδιά,
αναγνωρίζοντας απαραγνώριστα σημάδια, του Οδυσσέα απόδειξη.

235

Βούρκωσε τότε, κύθηκε στο μέρος του, τα δυο της χέρια
πέρασε στον λαιμό του, φίλησε το κεφάλι του, κι ύστερα μίλησε:

«Μη μου θυμώνεις, Οδυσσέα, έχεις εσύ ασυναγώνιστο μυαλό
και κατανόηση για τους ανθρώπους. Πρέπει οι θεοί

240

στη συμφορά να μας παρέσυραν, που μας εφθόνησαν και δεν μας άφησαν
αχώριστοι να μείνουμε, μαζί τη νιότη μας να τη χαρούμε
και να γεράσουμε μαζί.

Τώρα ωστόσο μην παρεξηγείς το φέρισμό μου
και μην αγανακτείς, που την αγάπη μου δεν έδειξα νωρίτερα.

Γιατί, βαθιά, η ψυχή μου ποτέ δεν έπαψε να τρέμει,

μήπως μ' εξαπατήσει κάποιος με τα λόγια του,

245

περαστικός – είναι πολλοί που σκέφτονται το πονηρό συμφέρον τους. [...]

5. Κλίνη με επένδυση ελεφαντοστού από τάφο στη Σαλαμίνα της Κύπρου – 8ος αι. π.Χ. (Λευκωσία, Μουσείο Κύπρου)

6. «Γυναίκα, άσχημο λόγο πρόφες...»

7. Ξυλουργός. Βοιωτικό ειδώλιο του 5ου αι. π.Χ. (Κοπεγχάγη, Εθνικό Μουσείο)

8. Η Πηνελόπη αγκαλιάζει τον Οδυσσέα. Χαρακτικό του Th. van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

1 (στ. 226) άπλωσα του κρεβατιού την τάβλα: άπλωσα επάνω τις σανίδες του κρεβατιού.

253 Μα τώρα που φανέρωσες σημάδια απαραγνώριστα της κλίνης μας [...].
 258 Τώρα λοιπόν με πείθεις, όσο κι αν έδειξε αμετάπειστη η καρδιά μου.»
 Μιλώντας, σήκωσε σ' εκείνον ίμερο ασυγκράτητο για θρήνο,
 260 κι αυτός θρηγνούσε, κρατώντας μ' αγάπη στην αγκάλη την ακριβή γυναίκα του.
 Πόση αγαλλίαση, βλέποντας γη μπροστά τους, νιώθουν οι ναυαγοί
 που ο Ποσειδώνας σύντριψε, καταμεσής στο πέλαγος,
 263-4 το ανθεκτικό καράβι τους, χτυπώντας το / μ' άγριο άνεμο και κύμα φοβερό [...],
 267 τέλος, αφήνοντας πίσω τους το κακό, με αγαλλίαση πατούν
 στη σέρεη γη· τόση αγαλλίαση πλημμύρισε κι εκείνην, που τώρα
 έβλεπαν τα μάτια της το ταίρι της.² Και πια δεν έλεγε να λύσει
 270 απ' τον λαιμό του τα λευκά της χέρια.
 [Ο Οδυσσέας αναφέρεται στην εντολή του μάντη Τειρεσία για τη νέα του αποδημία,
 ενώ ετοιμάζεται η συζυγική κλίνη.]
 335 Οι δυο τους πρώτα χόρτασαν αγκάλη και φιλή,
 και τώρα χαίρονταν με λόγια που ιστορούσαν μεταξύ τους.
 Εκείνη, θεία γυναίκα, τα πόσα στο παλάτι τράβηξε,
 338-9 έχοντας μπρος στα μάτια της το μισητό σινάφι / των μνηστήρων· [...].
 342 Αλλά κι ο θεός Οδυσσέας μιλούσε, για πίκρες που έδωσε
 σ' άλλους ανθρώπους και πόσα πάθη ο ίδιος βάσταξε [...].
 347 Άρχισε με τους Κίκονες και πώς τους δάμασε, μετά
 πώς βρέθηκε στα εύφορα χωράφια των Λωτοφάγων, όσα του κόστισε
 ο Κύκλωπας, ότι τον εκδικήθηκε για τους γενναίους συντρόφους
 350 που αλύπητα τους έφαγε, πώς άραξε και στο νησί
 του Αιόλου κι εκείνος φιλικά τον δέχτηκε, καλά τον ξεπροβόδισε,
 αλλά δεν ήτανε της μοίρας του να φτάσει ακόμη
 στη γλυκιά πατρίδα — τον βρήκε και τον άρπαξε άγρια θύελλα,
 που τον παρέσυρε ξανά στην ανοικτή ψαρίσια θάλασσα·
 355 μετά πώς έφτασε στους Λαιστρυγόνες, σ' αυτούς που αφάνισαν
 όλα του τα καράβια και τους γενναίους συντρόφους —
 μόνος ο Οδυσσέας γλίτωσε στο μελανό καράβι του·
 της είπε και τον πολυμήχανο δόλο της Κίρκης, το πώς κατέβηκε
 μ' ένα γερό σκαρί σ' αραχνιασμένα δώματα του Άδη, χρησμό να πάρει
 360 απ' του θηβραίου Τειρεσία την ψυχή, και πώς εκεί είδαν τα μάτια του
 όλους τους συμπολεμιστές της Τροίας, κι ακόμη
 τη μάνα που τον γέννησε κι από μωρό τον έκανε άντρα·
 πώς άκουσε και των οξύφωνων Σειρήνων το τραγούδι, κι ύστερα πέρασε
 τις Πέτρες τις Πλαγκτές, φτάνοντας και στις φοβερές Σκύλλα και Χάρυβδη,
 365 όπου κανείς ποτέ δεν γλίτωσε· μετά πώς οι εταίροι
 έσφαξαν του Ήλιου τα γελάδια, και τότε
 ο Δίας, που ψηλά βροντά, σύντριψε με το φλογερό του αστροπελέκι
 το γρήγορο καράβι, και τότε πια όλοι οι λαμπροί του σύντροφοι

9. Εικόνα ναυαγίου (αγγειογραφία).

Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αναφέρονται στα παθήματά τους

10. Τύφλωση του Πολύφημου. Αγγειογραφία του 660 περίπου π.Χ. (Ελευσίνα, Αρχαιολογικό Μουσείο)

11. Οδυσσέας και Σειρήνες. Ρωμαϊκό μωσαϊκό του 3ου αι. μ.Χ. (Ντούγκα, Τυνησία)

2 (στ. 261-9) Προσέξτε την παρομοίωση αυτών των στίχων: το ένα μέρος αναφέρεται στον Οδυσσέα (χαίρεται βλέποντας και πατώντας στεριά), ενώ το άλλο στην Πηνελόπη (χαίρεται βλέποντας και αγκαλιάζοντας τον άντρα της)· φαίνεται έτσι η κυκλοφορία της χαράς από τον έναν στον άλλον, όπως είναι φυσικό να συμβαίνει σε περιπτώσεις νόστου ή ίασης (πρβλ. ε 435-441, σελ. 68).

- 370 βούλιαξαν στον χαμό — ο ίδιος μόνο ξέφυγε τη μοίρα του θανάτου·
 πώς έτσι βρέθηκε στην Ωγυγίας το νησί, στην νύμφης Καλυψώς,
 που τον κατακρατούσε, θέλοντας να τον έχει ταίρι της,
 σε θολωτές σπηλιές, τον έτρεφε κι έδινε την υπόσχεση
 πως θα τον κάνει αθάνατο κι αγέραστο για πάντα,
 374-5 όμως δεν μπόρεσε ποτέ να πείσει και ν' αλλάξει / της ψυχής το φρόνημα·
 τέλος πώς έφτασε στους Φαίακες, μετά από πάθη αμέτρητα,
 που εγκάρδια σαν θεό τον τίμησαν, κι αυτοί τον έστειλαν
 μ' ένα καράβι τους στην πατρική του γη, αφού πρώτα τον γέμισαν
 με δώρα — χαλκό, μαλάματα και ρούχα.³
 380 Ήταν αυτή η τελευταία του λέξη, καθώς ύπνος γλυκός,
 λυσιμελής⁴ τον έπιασε, κι έλυσε τις φροντίδες της ψυχής του.

12. Ιθάκη-Βαθύ (κάρτα).

γλυκός ύπνος / λυσιμελής
 <342-3>/380-81

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ι. Ο γυρισμός του Ξενιτεμένου (παραλογή)

Οι παραλογές είναι αφηγηματικά δημοτικά τραγούδια με υπόθεση φανταστική ή βασισμένη σε λαϊκές παραδόσεις, σχετική πάντως με δραματικά περιστατικά της ζωής. Σώζονται, συνήθως, σε πολλές παραλλαγές, δηλαδή διαφορετικές μορφές του ίδιου θέματος.

- Ερόδισε γ' η ανατολή και ξημερώνει η δύση, [...]
 παν τα πουλάκια στη βοσκή κι οι λυγερές στη βρύση.
 Βγαίνω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου.
 Βρίσκω μια κόρη πόπλενε σε μαρμαρένια γούρνα.
 Τη χαιρετάω, δε μου μιλεί, της κρένω, δε μου κρένει.
 — Κόρη, για βγάλε μας νερό, την καλή μοίρα να 'χεις,
 να πιω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου.
 Σαράντα σίκλους⁵ έβγαλε, στα μάτια δεν την είδα,
 κι απάνω στους σαρανταδυό τη βλέπω δακρυσμένη.
 — Γιατί δακρύζεις, λυγερή, και βαριανασενάζεις;
 Μήνα πεινάς, μήνα διψάς, μην έχεις κακή μάνα;
 — Μήτε πεινώ, μήτε διψώ, μήτ' έχω κακή μάνα.
 Ξένε μου, κι αν εδάκρυσσα, κι αν βαριανασενάζω,
 τον άντρα 'χω στην ξενιτιά και λείπει δέκα χρόνους [...].
 — Κόρη μου, ο άντρας σου πέθανε, κόρη μου, ο άντρας σου χάθη·
 τα χέρια μου τον κράτησαν, τα χέρια μου τον θάψαν,
 ψωμί, κερί τού μοίρασα, κι είπε να τα πλερώσεις,
 τον έδωκα κι ένα φιλί, κι είπε να μου το δώσεις.
- Ψωμί, κερί τού μοίρασες, διπλά να σε πλερώσω,
 μα για τ' εκείνο το φιλί, σύρε να σου το δώσει.
 — Κόρη μου, εγώ είμαι ο άντρας σου, εγώ είμαι κι ο καλός σου.
 — Ξένε μου, αν είσαι ο άντρας μου, αν είσαι κι ο καλός μου,
 δειξε σημάδια της αυλής και τότες να πιστέψω.
 — Έχεις μηλιά στην πόρτα σου και κλήμα στην αυλή σου,
 κάνει σταφύλι ροζακί και το κρασί μοσκάτο,
 κι όποιος το πει δροσίζεται και πάλι αναζητά το.
 — Αυτά είν' σημάδια της αυλής, τα ξέρει ο κόσμος όλος,
 διαβάτης ήσουν, πέρασες, τά-ειδες και μου τα λείεις.
 Πες μου σημάδια του σπιτιού και τότες να πιστέψω.
 — Ανάμεσα στην κάμαρα χρυσό καντήλι ανάφτει,
 και φέγγει σου που γδύνεσαι και πλέκεις τα μαλλιά σου,
 φέγγει σου τις γλυκές αυγές που τα καλά σου βάζεις.
 — Κάποιος κακός μου γείτονας σου τα 'πε και τα ξέρεις.
 Πες μου σημάδια του κορμιού, σημάδια της αγάπης.
 — Έχεις ελιά στα στήθη σου κι ελιά στην αμασκάλη [...].
 — Ξένε μου, εσύ είσαι ο άντρας μου, εσύ είσαι κι ο καλός μου.

(Ν. Πολίτης, ό.π., αρ. 84)

- Διαβάστε την παραλογή και αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές στην αναγνώριση των συζύγων του δημοτικού αυτού τραγουδιού και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη.

- 3 (στ. 347-79) Οι στίχοι 347-79 αποτελούν τον «Μικρόν Απόλογον» του Οδυσσέα, που διακρίνεται έτσι από τον «Άρήτην Απόλογον» και τους «Μεγάλους Απόλογους». Ο ποιητής εδώ συνοψίζει σε πλάγιο λόγο —και στη χρονολογική τους σειρά— τις περιπέτειες του Οδυσσέα προσθέτοντας και το επεισόδιο των Φαίακων μέχρι την άφιξη του ήρωα στην Ιθάκη.
 4 (στ. 380-1) ύπνος [...] λυσιμελής: ύπνος που λύνει/χαλαρώνει τα μέλη.
 5 σίκλος: κάδος για άντληση ή μεταφορά νερού, κουβάς.

2. «Η Πηνελόπη αναγνωρίζει τον Οδυσσέα»

Η ΟΨΗ ΤΟΥ εφώτιζε τον ήλιο. [...] Κι ήρθε η Πηνελόπη σαν καχύποπτη και τον κοιτούσε.

Λίγο πιο πριν, ως ήταν ντυμένος τα κουρελιάσματά του και δεν είχε λουστεί και μυρωθεί, τον μελετούσε συγκρίνοντάς τον με τον άντρα της, γεμάτη πίστη, πως είναι αυτός, μα πάλε κάτι μέσα της τονε τραβούσε μακριά της· μήπως ήθελε αυτή να τραβηχτεί; [...] Τι λέει ο Μαρωνίτης; ο Κακριδής πώς το εξηγεί; Που ο γιος της έσπευσε πρώτος να της πει «μάννα κακή!»

Όμηρος, μέγας ραψωδός, εκεί, καθώς ο Πλάτων μαρτυρεί, τον άκουσε και είδε με τα μάτια του το «δύσμητερ».

Εκείνη γύρισε και φρόνιμη όπως πάντα τ' απηλογήθη: «Την καρδιά μου αυτή, που συ αλύγιστη κι αμάλαγη τη λες, δε βρίσκω, γιατί παλάβωσε στα στήθη μέσα και χαμένα τα 'χει τα λόγια της και σκύβει το κεφάλι.

Έτσι, Τηλέμαχε, ας δούμε τι έχει ο ξένος να μας πει για τα κρυφά σημάδια». [...]

(Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Δοκίμιν*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000)

13. Ο γυρισμός του ξενιτεμένου.

► Προσέξτε πώς ο Κύπριος ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης σχολιάζει την παρέμβαση του Τηλέμαχου στη συνάντηση του Οδυσσέα με την Πηνελόπη, πριν τον αναγνωρίσει (στ. 112-128).

14. Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αποσύρονται μετά την αναγνώριση. Χαρακτικό του Φλαμανδού Th. van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Γ'. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Να διακρίνετε και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη το τυπικό που εφαρμόστηκε στους προηγούμενους αναγνωρισμούς (συμβουλευτείτε πρώτα την «Ανακεφαλαίωση» της 19ης Ενότητας, σελ. 119).
2. Ο Οδυσσέας έφτιαξε μόνος του τη συζυγική κάμαρη και κλίνη (όπως στη ραψωδία ε έφτιαξε μόνος του τη σχεδία). Τι αποκαλύπτει αυτό για τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν τις ανάγκες τους οι άνθρωποι της ομηρικής εποχής, ακόμη κι αν ήταν βασιλιάδες;
3. Ποια είναι τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και πώς τα αντιμετωπίζει;
4. Δραματοποιήστε το επεισόδιο της αναγνώρισης του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και παρουσιάστε το στην τάξη.

Δ'. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν την Πηνελόπη και τον Οδυσσέα στη ραψωδία ψ; (απαντήστε σε 4-5 γραμμές)

.....

.....

.....

.....

28η ΕΝΟΤΗΤΑ: ω (περίληψη — ανάλυση αποσπασμάτων)

- ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ**
- Η κάθοδος των μνηστήρων στον Άδη («Μικρή Νέκυια»)
 - Αναγνώριση του Οδυσσέα και από τον Λαέρτη
 - Σύγκρουση των συγγενών των μνηστήρων με τον Οδυσσέα
 - Αποκατάσταση της βασιλείας και συμφιλίωση

1. Ο Ερμής οδηγεί τις ψυχές των μνηστήρων στον Άδη.

Σχέδιο του Άγγλου γλύπτη J. Flaxman.
(Λονδίνο, Αίθουσα Τέχνης Tate)

Α'.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ω: Σπονδαί (Συνθήκη ειρήνης)

Ο Ερμής οδηγούσε τις ψυχές των μνηστήρων στον Άδη την ώρα που ο Αγαμέμνωνας συνομιλούσε με τον Αχιλλέα και τον καλοτύχιζε για τον ένδοξο θάνατό του σε αντίθεση με το άγριο δικό του τέλος. Ανάμεσα στους μνηστήρες ο Αγαμέμνωνας διέκρινε τον γνωστό του Αμφιμέδοντα· τον ρώτησε πώς πέθαναν όλοι μαζί τόσο σπουδαίοι άντρες, και εκείνος διηγήθηκε τα καθέκαστα από τον δόλο της Πηνελόπης με το υφαντό μέχρι τον αγώνα τόξου και τον θάνατό τους, χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους· παραπονέθηκε μόνο που τα σώματά τους έμειναν ακόμη άταφα. Ο Αγαμέμνωνας δεν τους συμπόνεσε για τη συμφορά τους, καλοτύχισε μόνο τον Οδυσσέα για την ανεκτίμητη γυναίκα του, που θα γίνει τραγούδι αθάνατο, σε αντίθεση με την Κλυταιμνήστρα, που θα γίνει τραγούδι μισητό.

Ο Οδυσσέας, στο μεταξύ, μαζί με τον Τηλέμαχο και τους δύο βοσκούς, πήγε στο αγρόκτημα. Έστειλε τους άλλους στην αγορική, ενώ εκείνος αναζήτησε τον πατέρα του στο περιβόλι, όπου δούλευε με όψη και αμφίεση δούλου. Άρχισε συζήτηση μαζί του και του διηγήθηκε μια πλαστή ιστορία, που συγκίνησε τον Λαέρτη και κατέληξε στην αναγνώριση. Πήγαν έπειτα κι αυτοί στην αγορική, όπου η γερόντισσα που φρόντιζε τον Λαέρτη τον έλουσε και τον έντυσε με ρούχα καθαρά. Έφτασε σε λίγο και ο σύζυγος της γερόντισσας, ο Δολίος, με τους έξι γιους τους και καλωσόρισαν τον Οδυσσέα.

Μαθεύτηκε, εν τω μεταξύ, το φονικό, και οι συγγενείς των μνηστήρων τούς θρήνησαν και τους κήδεψαν. Συγκεντρώθηκαν έπειτα στην αγορά, όπου πήρε τον λόγο ο πατέρας του Αντίνοου, ο Ευπείθης. Κατηγόρησε τον Οδυσσέα για την καταστροφή του στρατού και του σόλου και για τον θάνατο των παιδιών τους και κάλεσε τους πολίτες να πάρουν εκδίκηση, με τίμημα ακόμη και τη ζωή τους, για να μη μείνει πάνω τους η ντροπή. Ο Μέδοντας όμως, ως αυτόπτης μάρτυρας, τους βεβαίωσε ότι ο Οδυσσέας είχε θεό συμπαραστάτη, ο δε μάντης Αλιθέρης τούς θύμισε τις δικές τους ευθύνες και πρότεινε να μην επιτεθούν. Οι περισσότεροι τον άκουσαν, αρκετοί όμως πήραν το μέρος του Ευπείθη και ετοιμάστηκαν για επίθεση.

Την ίδια ώρα στον Όλυμπο η Αθηνά έθεσε το πρόβλημα της σύγκρουσης των Ιθακησίων με τον Οδυσσέα κι ο Δίας την εξουσιοδότησε να κατεβεί στην Ιθάκη και να συμφιλιώσει τους αντιπάλους επικυρώνοντας τη βασιλεία του Οδυσσέα. Έτσι, η σύγκρουση, που είχε ήδη αρχίσει, σταμάτησε και η Αθηνά επέβαλε ειρήνη υποχρεώνοντας τις αντίπαλες ομάδες να δώσουν όρκους φιλίας με τον Οδυσσέα για πάντα βασιλιά.

Α'.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

α. Αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Λαέρτη: ω 265-377/<244-355> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

- 265 «Γέροντα, αμάρητος δεν φαίνεσαι στο πώς φροντίζουν ένα περιβόλι. [...]
- 269 Αλλά θα κάνω τώρα άλλη ερώτηση, και μη θυμώσεις σε παρακαλώ.
- 270 Δεν βλέπω να φροντίζεσαι κι εσύ ο ίδιος· πέφτουν βαριά
τα γηρατειά στους ώμους σου· άπλυτος έμεινες και στέγνωσες, άσχημα είναι
και τα ρούχα που φορείς. [...]
- 272 Παρ' όλα ταύτα και τούτο πες μου, μη μου κρύψεις την αλήθεια:
ποιος ο αφέντης που υπηρετείς και που το χτήμα του δουλεύεις;
- 280 Αλλά και κάτι ακόμη σου ζητώ, θέλω ακριβώς να μάθω·
αν πράγματι είναι αυτή η Ιθάκη εδώ που φτάσαμε [...].
- 288 κάποτε κάποιον φιλοξένησα στην πατρική μου γη [...].
- 291 Αυτός λοιπόν περηφανεύονταν ότι κρατεί η γενιά του απ' την Ιθάκη,
έλεγε μάλιστα πως είχε πατέρα τον Λαέρτη, τον γιο του Αρκείσιου.
Κι εγώ τον πήρα και τον έφερα στο σπιτικό μου, καλά τον φιλοξένησα,
τον φίλεψα μ' αγάπη, μ' όσα πολλά αγαθά είχε το αρχοντικό μου.
- 295 Του χάρισα δώρα φιλόξενα, όπως ταιριάζει στην περίπτωση [...].»

Ο Οδυσσέας συνομιλεί με τον πατέρα του

2. Ο Λαέρτης φροντίζει το περιβόλι.

301 Στον Οδυσσέα απάντησε ο πατέρας του με βουρκωμένα μάτια:
 «Πράγματι, ξένε μου, φτάνεις στη χώρα που ρωτάς και που
 αναζητούσες, μόνο που τώρα την κατέχουν άντρες παράνομοι, αλαζόνες [...].

305 Αν ζωντανό τον έβρισκες εκείνον εδώ στον δήμο της Ιθάκης,
 στα δώρα σου ανταμοιβή καλή θα σου έδινε [...].

309 Μα τώρα κάτι άλλο θέλω να μου πεις, μην κρύψεις την αλήθεια·
 310 πόσα τα χρόνια που προσπέρασαν, αφότου εσύ τον έρμο εκείνον
 311-2 φιλοξένησες, τον δύσμοιρό μου γιο, αν είχα κάποτε / κι εγώ ένα γιο; [...]

320 Και κάτι ακόμη, πες το μου τώρα αληθινά για να το μάθω·
 ποιος είσαι και από πού; ποια η πατρίδα σου, ποιοι οι γονείς σου;
 και κατά πού το γρήγορο καράβι αγκυροβόλησε [...].»

325 Στα λόγια του αποκρίθηκε ο Οδυσσέας πολύγλωσσος:
 «Όλα που ρώτησες θα σου τα πω, τίποτα δεν θα κρύψω.

327-8 Πατρίδα μου ο Αλύβαντας [...] / είμαι ο γιος του βασιλιά Αφείδα [...].
 το όνομά μου Επήριτος· όμως κάποιος θεός, άγνωστο ποιος,
 330 από τη Σικανία¹ άθελά μου με παρέσυρε, κι έφτασα τώρα εδώ.
 Στέκει αραγμένο το καράβι μου μακριά απ' την πόλη, σ' απόμερο
 γιαλό· πέρασαν κιόλας πέντε χρόνια, αφότου ο δύσμοιρος εκείνος
 φεύγοντας άφησε τα μέρη μας· στον μισεμό του όμως τον συνόδεψαν
 δεξιά πουλιά και καλοσήμαδα· έτσι, χαρούμενος εγώ τον ξεπροβόδισα,
 335 χαρούμενος ξεκίνησε κι εκείνος. Με την ελπίδα στην ψυχή κοινή,
 ξανά οι δυο φιλόξενα να σμιζούμε, ωραία δώρα πάλι ν' ανταλλάξουμε.»

Έτσι του μίλησε, και τον πατέρα του τον κάλυψε μαύρη νεφέλη πόνου·
 στα δυο του χέρια φούκτωσε καμένη στάχτη, την έριξε
 στο γκρίζο του κεφάλι,² σπαραχτικά θρηνώντας.

340 Του Οδυσσέα τότε η καρδιά σπαρτάρησε, έτοιμος να ξεσπάσει, έτρεμαν
 τα ρουθούνια του, βλέποντας τον πατέρα του τόσο βαριά
 να κλαίει και να βογγά.
 Ρίχτηκε πάνω του, τον αγκαλιάζει, τον φιλεί κι ομολογεί:

«Είμαι εγώ, πατέρα μου, αυτός που αναζητούσες, μπροστά σου εδώ·
 345 κι αν πέρασαν στο μεταξύ είκοσι χρόνια, έφτασα τέλος στην πατρίδα.
 Αλλά συγκράτησε τώρα τον θρήνο σου, σταμάτησε το δακρυσμένο βογκητό σου.
 Κι αμέσως θα το πω — ο χρόνος τρέχει, πρέπει να βιαστούμε·
 σκότωσα τους μνηστήρες μέσα στο παλάτι, την άπονή τους βλάβη εκδικήθηκα,
 τα ανόσια έργα τους.»

350 Πήρε τον λόγο ο Λαέρτης πάλι, φώναξε:
 «Αν πράγματι ο Οδυσσέας είσαι, αν έφτασες εδώ εσύ ο γιος μου,
 σημάδι πες μου αληθινό, τότε θα σε πιστέψω.»

Ο Οδυσσέας πολύγλωσσος αμέσως αποκρίθηκε:
 «Ας δουν τα μάτια σου ετούτη πρώτα την ουλή, που τη στιγμάτισε

ξεῖν', ἧ̄ τοι μὲν γαῖαν ἰκάνεις, ἦν
 ἔρρεινεις, / ὕβρισται δ' αὐτὴν καὶ
 ἀτάσθαλοι ἄνδρες ἔχουσι
 <281-2>/302-3

3. «... είμαι ο γιος του βασιλιά Αφείδα...»

4. Ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται στον Λαέρτη. Χαρακτικό του Th. Van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

κεῖνος μὲν τοι ὄδ' αὐτὸς ἐγώ,
 πάτερ, ὃν σὺ μεταλλῆς <321>/344

εἰ μὲν δὴ Ὀδυσσεύς γε, ἐμὸς παῖς
 ἐνθάδ' ἰκάνεις, /
 σῆμά τί μοι νῦν εἶπὲ ἀριφραδές,
 ὄφρα πεποιθῶ <328-9>/351-2

- 1 (στ. 330) Σικανία: ἴσως παλαιότερο ὄνομα τῆς Σικελίας, ὁπότε ο Αλύβαντας (στ. 327) πρέπει να θεωρηθεῖ πόλη αὐτῆς τῆς περιοχῆς· τα ὀνόματα ὁμῶς των στίχων 328-9 εἶναι πλαστά.
- 2 (338-9) στα δυο του χέρια φούκτωσε καμένη στάχτη, την έριξε στο γκρίζο του κεφάλι: Με την ενέργειά του αὐτῆ ο Λαέρτης εκδήλωσε το μεγάλο πένθος του.

355-6 με τ' άσπρο δόντι του ο κάπρος, ψηλά όταν βρέθηκα / στον Παρνασσό· [...].
 358 [...] Θα πω ακόμη και τα δέντρα
 στο νοικοκυρεμένο χτήμα σου, όσα εσύ, σαν ήμουν κάποτε παιδί, μου χάρισες,
 360 καθώς στο περιβόλι εγώ σ' ακολουθούσα και σου ζητούσα αυτό κι εκείνο.
 Κι όπως περνούσαμε ανάμεσά τους, εσύ τα ονόμασες ένα προς ένα:
 δέκα μηλιές μου χάρισες, συκιές σαράντα και δεκατρείς μου μέτρησες
 ωραίες αχλαδιές· είπες δικά μου και πενήντα αράδες κλήματα [...].»
 367 Τόσα του είπε, λύθηκαν τότε του Λαέρτη γόνατα και καρδιά, αναγνωρίζοντας
 σημάδια απαραγνώριστα, όσα ομολόγησε ο Οδυσσέας.
 Οπότε, απλώνοντας τα δυο του χέρια, κρεμάστηκε από τον λαιμό του,
 370 ενώ λιπόθυμο τον συγκρατούσε πάνω του βασιανισμένος ο Οδυσσέας και θεός.
 Μόλις ωστόσο πήρε ανάσα κι ήλθε η ψυχή στον τόπο της,
 βρίσκοντας πάλι τη μιλιά του, είπε:
 «Ω Δία πατέρα, αλήθεια υπάρχουν οι θεοί στον Όλυμπο ψηλά,
 αν πράγματι οι μνηστήρες πλήρωσαν την αλαζονική τους ύβρη.
 375 Μόνο που τώρα με τρώει ο φόβος, μήπως και καταφθάσουν
 εδώ Ιθακήσιοι, κι ακόμη στείλουν μήνυμα παντού να ξεσηκώσουν
 απ' τα πολίσματά τους τους Κεφαλλονίτες³.»
 [Μεσολαβεί η συνέλευση των Ιθακησίων και η ετοιμασία για επίθεση.]

5. Ο Δίας και ο ιερός αετός του. Σπαρτιατική κύλικο του 7ου αι. π.Χ.

*Ζεῦ πάτερ, ἦ ῥα ἔτ' ἐστὲ θεοὶ
 κατὰ μακρὸν Ὀλυμπον, /
 εἰ ἔτεον μνηστήρες ἀτάσθαλον
 ὕβριν ἔτισαν <351-2>/373-4*

β. Θεϊκή επέμβαση αποτρέπει τη σύγκρουση και επιβάλλει συμφιλίωση: ω 501-580/<472-548>

501 Στο μεταξύ κι η Αθηνά στον Δία, γιο του Κρόνου, στράφηκε μιλώντας:
 «Πατέρα μας Κρονίδη, ο πρώτος όλων των θεών, δώσε μου
 τώρα απόκριση σε μian ερώτηση: στο βάθος τι να κρύβει πάλι ο νους σου;
 505 θ' ανοίξεις πόλεμο φρικτό, άγρια σφαγή ανάμεσό τους; ή μήπως
 σκέφτεσαι να επιβάλεις μεταξύ τους συμφιλίωση;»
 Ανταποκρίθηκε στον λόγο της ο Δίας, θεός που συμμαζεύει τις νεφέλες:
 «Καλή μου κόρη, τι ρωτάς και τι λογής απάντηση γυρεύεις;
 Εσύ δεν είσαι που αποφάσισες με το μυαλό σου αυτή τη λύση,
 να πάρει ο Οδυσσέας εκδίκηση, γυρίζοντας πίσω στον τόπο του;
 510 Κάνε λοιπόν καταπώς θες, κι εγώ θα πω το τι ταιριάζει·
 αφού ο θεός Οδυσσέας τιμώρησε τους άνομους μνηστήρες,
 τώρα να δώσουν όρκους μεταξύ τους, να μείνει αυτός για πάντα βασιλιάς.
 Εμείς για τα παιδιά τους και τα σκοτωμένα αδέλφια τους
 προτείνουμε τη λήθη· όπως και πριν, έτσι και πάλι
 515 να φιλιώσουν μεταξύ τους, ας γίνει ειρήνη,⁴ με περίσσια πλούτη.»
 Έτσι ο θεός παρότρυνε την Αθηνά σ' αυτό που εκείνη επιθυμούσε·
 χύθηκε τότε κατεβαίνοντας από του Ολύμπου τις κορφές. [...]

3ο συμβούλιο των θεών

6. Η Αθηνά σε αργυρό νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

*τοὶ δ' ἀλλήλους φιλεόντων / ὡς
 τὸ πάρος, πλοῦτος δὲ καὶ εἰρήνη
 ἄλις ἔστω <485-6>/514-5*

Η Αθηνά στην Ιθάκη

3 (στ. 377) **Κεφαλλονίτες/Κεφαλλήνες**: Έτσι ονομάζονται οι σύντροφοι του Οδυσσέα στην *Ιλιάδα* (Β 631 και Δ 350) και οι υπήκοοί του, κατ' επέκταση στην Οδύσσεια όμως το όνομα αυτό εναλλάσσεται με το όνομα **Ιθακήσιοι**.
 4 (στ. 515) **ας γίνει ειρήνη**: Η λέξη *εἰρήνη* απαντά μόνο εδώ στην *Οδύσσεια*. Ο Δίας αποφασίζει για τους Ιθακήσιους **συμφιλίωση, ειρήνη και ευημερία/«περίσσια πλούτη»**: τα τρία βασικά χαρακτηριστικά μιας ευτυχισμένης πολιτείας. Με την απόφαση αυτή ο Δίας κλείνει το θέμα της αντεκδίκησης σημειώνοντας πρόοδο στον θεσμό της αυτοδικίας, όπως δείχνουν και οι προηγούμενοι στίχοι 511-514 — ιδιαίτερα η φράση: «εμείς [...] προτείνουμε τη λήθη», τη λησμονία για τους σκοτωμένους.

7. Η Αθηνά ως θεά του πολέμου – από τον ναό της Αφαιάς στην Αίγινα – 5ος αι. π.Χ. (Γλυπτοθήκη Μονάχου)

μή τι καταισχύνειν πατέρων γένος
<508>/538

8. Χάλκινο άγαλμα του Δία που εξακοντίζει κεραυνό. (Μουσείο Ολυμπίας)

ἴχασθε πτολέμου, Ἰθακήσιοι,
ἀργαλέοιο <531>/562

9. Η Αθηνά. Πίνακας του Δ. Μπισκίνη (1891-1947).

ὄρκια δ' αὖ κατόπισθε μετ'
ἀμφοτέροισιν ἔθηκε /
Παλλὰς Ἀθηναίη, κούρη Διὸς
αἰγίοχοιο <546-7>/577-9

[Στο μεταξύ οι Ιθακήσιοι με επικεφαλής τον Ευπείθη πλησίαζαν στο αγρόκτημα.

Αρματώθηκε και η δωδεκαμελής τώρα ομάδα του Οδυσσέα και ήταν ν' αρχίσει η μάχη.]

532 Την ίδια ώρα η Αθηνά, του Δία η θυγατέρα, βρέθηκε πλάι τους,
με τη μορφή του Μέντορα, ίδια στην όψη, ίδια στη φωνή.

535 Την πήρε είδηση βασιανισμένος ο Οδυσσέας και θείος,
και γύρισε μιλώντας στον Τηλέμαχο, τον ακριβό του γιο:

«Τηλέμαχε, έφτασε τώρα η ώρα ορμητικά να μπεις κι εσύ στη μάχη
αντρών που πολεμούν, όπου και ξεχωρίζουν οι γενναίοι. Κοίταξε όμως
μην ντροπιάσεις τους προγόνους σου· από καιρό είμαστε φημισμένοι
σ' όλη την οικουμένη για την αντρειά και το θάρρος μας.»

540 Ανταποκρίθηκε ο Τηλέμαχος, φρόνιμο κι έξυπνο μυαλό:
«Πατέρα μου, θα δεις και μόνος σου, φτάνει να το θελήσεις, πως πάνω
στην ορμή μου δεν θα ντροπιάσω τη γενιά σου εγώ,
όπως το λες και το παινεύεσαι.»

545 Ακούγοντας τα λόγια του, ένωσε μέσα του χαρά ο Λαέρτης κι ομολόγησε:
«Τι μέρα αυτή, αθάνατοι θεοί, για μένα! Χαρά με πλημμυρίζει·
γιος κι εγγονός για την παλικαριά τους συνερίζονται.» [...]

557 [Η Αθηνά ενδυνάμωσε τον Λαέρτη κι αυτός με το δόρυ του σκότωσε τον Ευπείθη.]
Την ίδια ώρα ο Οδυσσέας κι ο λαμπρός του γιος ορμούν με τους προμάχους,
χτυπούν σπαθιά, πέφτουν αμφίκυρτα⁵ στη μύτη τους κοντάρια.

560 Όλους θα τους αφάνιζαν, θα γύριζαν τον νόστο ανόστιμο,⁶
αν τη στιγμή εκείνη η Αθηνά, η θυγατέρα του αιγίοχου Δία, δεν έβγαζε
φωνή μεγάλη, που άφησε σύξυλους τους δυο στρατούς:

«Τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι, πάψτε, καιρός με δίκως αίματα,
φίλοι να χωριστείτε.» [...]

568 [Τρομοκρατημένοι οι Ιθακήσιοι έτρεξαν προς την πόλη γυρεύοντας να σωθούν.]
Ο Οδυσσέας όμως, πολύπαθος και θείος, χύμηξε πίσω τους
με φοβερή κραυγή, σαν αετός από ψηλά πετώντας.

570 Μα τώρα αφήνει ο γιος του Κρόνου κεραυνό πυρφόρο, κι έπεσε αυτός
μπροστά στις Αθηνάς τα πόδια, γλαυκόματης θεάς πανίσχυρου πατέρα.
Τα μάτια λάμποντας, η Αθηνά στον Οδυσσέα γύρισε μιλώντας:

575 «Γιε του Λαέρτη, του Διός βλαστέ, πανούργε Οδυσσέα,
κράτα τη μάνητά σου πια του φοβερού πολέμου,⁷ μήπως
του Κρόνου ο γιος, ο Δίας βροντόφωνος, εξοργιστεί μαζί σου.»

Έτσι του μίλησε η θεά, κι εκείνος άκουσε τον λόγο της κι αλάφρωσε
από χαρά η καρδιά του. Τότε η Παλλάδα Αθηνά, η θυγατέρα
του αιγίοχου Δία, βάζει τους δυο στρατούς να κάνουν
όρκους συμφιλίωσης, και για το μέλλον —

580 με τη μορφή του Μέντορα κυκλοφορούσε, ίδια στην όψη, ίδια στη φωνή.

5 (στ. 558) αμφίκυρτα στη μύτη τους κοντάρια: κοντάρια με αιχμές κυρτές και από τις δύο πλευρές.

6 (στ. 559) θα γύριζαν τον νόστο ανόστιμο: ο Ζήσιμος Σίδηρης μεταφράζει: κανείς δεν θα γυρνούσε.

7 (στ. 573-4) γιε του Λαέρτη, [...] / κράτα τη μάνητά σου πια του φοβερού πολέμου, πρβλ. τον στ. 562: τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι, πάψτε: Η Αθηνά επιβάλλει και στις δυο αντιμαχόμενες πλευρές κατάπαυση του πολέμου — που κινδύνευε να εξελιχθεί σε εμφύλια σύγκρουση— και ένορκη συμφιλίωση, κλείνοντας έτσι τον κύκλο της αυτοδικίας.

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

M. Longley, «Λαέρτης» (μτφρ. Χ. Βλαβιανός)

Όταν βρήκε τον Λαέρτη μόνο στην περιποιημένη πεζούλα, να σκαλίζει ένα αμπέλι, αξιοθρήνητο στα κουρελιασμένα ρούχα της δουλειάς [...], ο Οδυσσεάς έκλαψε στη σκία μιας ακλαδιάς για τον πατέρα του τόσο γέρο και εξασθλιωμένο που το μόνο που ήθελε εκείνη τη στιγμή ήταν να τον φιλήσει και να τον αγκαλιάσει και να του αποκαλύψει όλη την ιστορία. Όλη η ιστορία όμως είναι ένας κατάλογος κι ύστερα άλλος. Έτσι περίμενε να αναδυθούν από εκείνο τον βασιλικό κήπο εικόνες των παιδικών του χρόνων, όταν τρέχοντας πίσω από τον πατέρα του

ρωτούσε για ό,τι έβλεπε μπροστά του, τις δεκατρείς ακλαδιές, τις δέκα μηλιές, τις σαράντα συκιές, τις πενήντα σειρές αμπέλι, να ωριμάζουν σε διαφορετικές εποχές για να προσφέρουν συνεχώς σοδειά, ώσπου ο Λαέρτης αναγνώρισε τον γιο του, και με τρεμάμενα γόνατα, ζαλισμένος, τύλιξε τα χέρια γύρω από τον λαιμό του τρανού Οδυσσεά, που τράβηξε τον γέροντα, έτοιμο να λιποθυμήσει, στο στήθος του και τον κράτησε εκεί / [...].

(Περ. *Ποίηση*, 26/2005, σσ. 38-39)

► Μελετήστε το ποίημα του Ιρλανδού ποιητή M. Longley και προσέξτε πώς μεταποιεί την αναγνώριση του Οδυσσεά από τον Λαέρτη.

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Πώς παρουσιάζεται ο Λαέρτης στη συνάντηση με τον Οδυσσεά και στη σύγκρουση που ακολουθεί;
2. Τι ευθύνες καταλόγησε ο Ευπειθής στον Οδυσσεά και τι πρότεινε; (δείτε την 3η παράγραφο της περιλήψης).
3. Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η απαλλαγή του Οδυσσεά από τις κατηγορίες για την απώλεια του στρατού στην πορεία του νόστου και για τη δολοφονία των μνηστήρων με την επιστροφή του;

Να απαντήσετε αφού λάβετε υπόψη σας την ηθική αρχή της *Οδύσσειας* (θεϊκή προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία) και όσα είπε ο μάντης Αλιθέρης στη συνέλευση των Ιθακησίων ω 484-5: «Φίλοι, τα έργα αυτά έγιναν, όπως έγιναν, από κακότητα δική σας/ που μήτε εμένα εμπιστευτήκατε μήτε τον Μέντορα, σύμβουλο του λαού, / ώστε να βάλετε στην αφροσύνη των παιδιών σας φρένο. / Παράνομα έπραξαν, άθλια φέρθηκαν, ρημάζοντας το βιος, / ντροπιάζοντας τη νόμιμη γυναίκα ενός γενναίου και πρώτου, / λέγοντας πως πίσω πια δεν θα γυρίσει.» (Πρβλ. β 178-195, στην 6η Ενότητα, σελ. 45.)

4. Πώς η Αθηνά κι ο Δίας συνέβαλαν στην αποκατάσταση του Οδυσσεά και τι προκύπτει από τις ενέργειές τους για τους θεσμούς της βασιλείας και της αυτοδικίας;

10. Η Αθηνά και ο Δίας σταματούν τη μάχη. Χαρακτικό του Th. van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

► Ποια πρόσωπα είναι ευδιάκριτα σ' αυτή την εικόνα;

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στη ραψωδία ω ανακεφαλαιώνονται και συμπληρώνονται θέματα που εκκρεμούσαν:

- Ο Αμφιμέδοντας στη «Μικρή Νέκυια» συνοψίζει όλα τα σχετικά με τους μνηστήρες, από την αρχή ως το τέλος του έπους, από τη δική τους πλευρά και χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους.
- Ο Αγαμέμνωνας καλοτυχίζει τον Οδυσσεά και επαινεί την Πηνελόπη χωρίς τις επιφυλάξεις που είχε στη «Μεγάλη Νέκυια».
- Συμπληρώνεται, με ιδιαίτερη μάλιστα φροντίδα, η μορφή του Λαέρτη.
- Ενταφιάζονται οι μνηστήρες.
- Κλείνει το θέμα των αντεκδικήσεων με λήθη για τους σκοτωμένους και αποκαθίσταται η παλαιά καλή σχέση του ηγέτη με τον λαό του (συμφιλίωση – ειρήνη – ευημερία).
- Ανοιχτή μένει μόνο η νέα αποδημία του Οδυσσεά με το κουπί στον ώμο, που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.

Α΄. ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ για μια συνολική θεώρηση της *Οδύσσειας*

Ι. Το περιεχόμενο και η δομή της *Οδύσσειας*

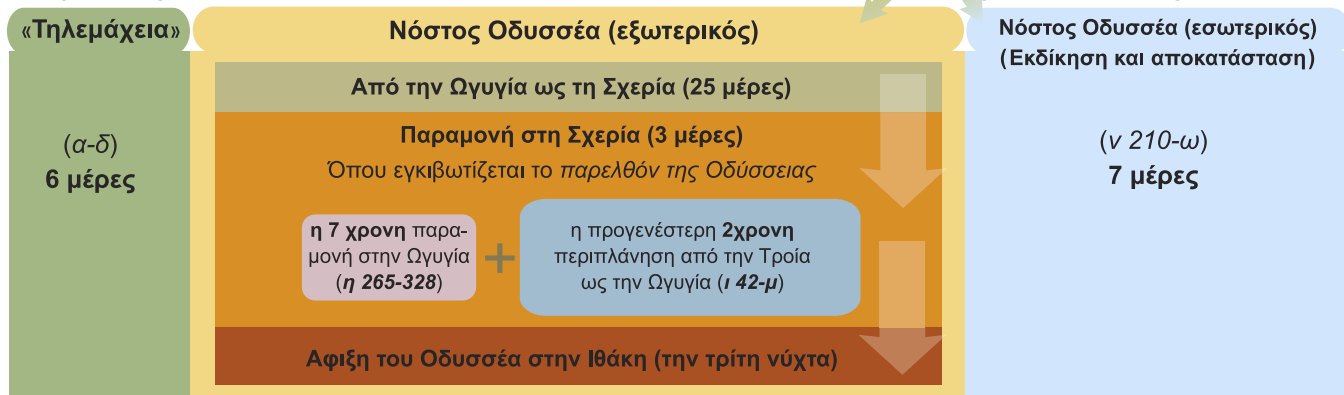
α) Οι 41 μέρες (και μερικές νύχτες) της *Οδύσσειας*:

«Τηλεμάχεια» (ενθάρρυνση του Τηλέμαχου και αναζήτηση του πατέρα του) 1η-6η μέρα (α-δ)	Νόστος Οδυσσέα (εξωτερικός) (Πορεία από την Ωγυγία ως την Ιθάκη με ενδιάμεσο σταθμό τη Σχερία) 7η-34η μέρα (ε-ν 209)	Νόστος Οδυσσέα (εσωτερικός) (Εκδίκηση και αποκατάσταση στην πριν απο 20 χρόνια θέση) 35η-41η μέρα (ν 210-ω)
---	--	---

β) Η δεκάχρονη μετατρωική περιπλάνηση του Οδυσσέα με χρονολογική σειρά:

2 χρόνια (περίπου) Περιπέτειες από την Τροία ως την Ωγυγία Το ποιητικό παρελθόν της <i>Οδύσσειας</i>	7 χρόνια (και πλέον) Ακούσια παραμονή του Οδυσσέα στην Ωγυγία	35 μέρες «νόστιμης» πορείας, εκδίκησης και αποκατάστασης του Οδυσσέα Το ποιητικό παρόν της <i>Οδύσσειας</i> (σε ό,τι αφορά τον Οδυσσέα)
--	---	---

γ) Όπως αναδιατάσσεται στην *Οδύσσεια* με την προσθήκη και της «Τηλεμάχειας»

- Αφού μελετήσετε τους παραπάνω πίνακες (προσέχοντας και τα χρώματα), να διακρίνετε:
- Τις 3 μεγάλες ενότητες της *Οδύσσειας*, με το περιεχόμενο και τη χρονική διάρκεια της καθεμιάς.
 - Τα μέρη της δεκάχρονης περιπέτειας του Οδυσσέα που αποτελούν το ποιητικό παρελθόν της και το μέρος εκείνο που ανήκει στο ποιητικό παρόν.
 - Τις τεχνικές με τις οποίες το ποιητικό παρελθόν του έπους εντάσσεται στο ποιητικό παρόν των σαράντα μιας ημερών του, με την προσθήκη και πρόταξη της «Τηλεμάχειας» (βλ. και το Δ_{1,2,3,4} της 18ης Ενότητας, σελ. 114).
 - Και να αξιολογήσετε τις επιλογές του ποιητή στη σύνθεση/δόμηση της *Οδύσσειας*.
 - Σε ποια εποχή αναφέρονται τα γεγονότα της *Οδύσσειας* και πότε τοποθετείται η συγγραφή της; (συμβουλευτείτε το 3ο θέμα της Εισαγωγής του βιβλίου σας, σελ. 9-10, αν χρειάζεται).
 - Θυμηθείτε τις πηγές της *Οδύσσειας* και πείτε τι εκπροσωπεί ο Οδυσσέας ως κεντρικός ήρωας του έπους (σχετικό είναι το α΄ του 5ου θέματος της Εισαγωγής, σελ. 11).
 - Ο Οδυσσέας χαρακτηρίζεται από τον ποιητή πολύτροπος και πολυμήχανος.
 - Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύονται οι ιδιότητές του αυτές;
 - Ποιους στόχους είχε ο Οδυσσέας, ποιους πέτυχε, ποιους όχι και γιατί; (δείτε τους στ. 6-11 της α ραψ., σ. 18, και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σ. 12).
 - Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν και τα τρία μέλη της βασιλικής οικογένειας και ποιες τους μνηστήρες της Πηνελόπης, τους κακούς της ιστορίας; Υπάρχει συνέπεια στη διαγραφή των χαρακτήρων τους;

7. Το περιεχόμενο της ηρωικής ποίησης είναι *ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε* /κατορθώματα ηρώων και θεών.
 ► Ποια μορφή παίρνει συνήθως το περιεχόμενο αυτό στην *Οδύσσεια*; (Δείτε και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σελ. 12.)
8. Πώς αντιλαμβάνεστε τον **ανθρωπομορφισμό** των θεών, σε ποια αρχή στήριζαν τη σχέση τους με τους θνητούς οι αθάνατοι και με ποιους τρόπους επικοινωνούσαν μαζί τους; (δείτε και το Γ₅ της 2ης Ενότητας, σελ. 24).
9. Ποιος είναι ο ρόλος του Δία, της Αθηνάς και του Ποσειδώνα στην *Οδύσσεια* και πώς δικαιολογείται;
10. Ποια **ηθική αρχή** διατύπωσε ο Δίας στο πρώτο συμβούλιο των θεών (*α* 36-51, σελ. 21) και ποιες οι κυριότερες εφαρμογές αυτής της αρχής στην *Οδύσσεια*;
11. Στο 3ο συμβούλιο των θεών (*ω* 507-515, σελ. 160) ο Δίας αποφάσισε να συμφιλιωθούν μεταξύ τους οι αντίπαλοι.
 ► Ποια σημασία έχει η απόφαση αυτή του Δία για την ιστορία του θεσμού της αυτοδικίας;
12. Ποιος θεσμός της *Οδύσσειας* διακρίνεται για την ανθρωπιά και την ευγένειά του;
13. Χαρακτηρίσαμε επανειλημμένα την *Οδύσσεια* έπος **ανθρωποκεντρικό**, με τις εξής δύο έννοιες: α. δίνει έμφαση στον αγώνα του ανθρώπου, τον οποίο υπηρετούν συχνά και οι θεοί, και β. καταφάσκει/επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή, με όλα της τα βάσανα.
 ► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωποκεντρικός αυτός χαρακτήρας της;
14. Η *Οδύσσεια* διακρίνεται και για τον **ανθρωπισμό** της, με τις εξής κυρίως έννοιες: α. μελετά τον άνθρωπο σε βάθος και πλάτος [σκέψεις και συναισθήματα, επιθυμίες και κίνητρα (π.χ. η συζυγική αγάπη), ανάγκες και επιλογές (π.χ. η κατάφαση της ανθρώπινης ζωής), δράση και συμπεριφορά], προσφέροντας έτσι στον αναγνώστη ανθρωπογνωσία που καταλήγει λίγο πολύ σε αυτογνωσία· και β. δίνει έμφαση στους ανθρώπους που είναι στραμμένοι σε έργα ειρηνικά, σέβονται και αγαπούν τον συνάνθρωπο, διαθέτουν ευμάρεια* και χαίρονται τη ζωή.
 ► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της *Οδύσσειας*;
15. Ποιους αναγνωρίζει ο Οδυσσεύς και από ποιους αναγνωρίζεται; (Βλ. τις περιλήψεις των ραψωδιών: *ν-π-ρ-τ-φ-χ-ψ-ω* και τις σχετικές σελ. στα Περιεχόμενα, σελ. 5).
16. Σε ποιους διηγείται πλαστές ιστορίες ο Οδυσσεύς και με ποιον σκοπό; (Βλ. τις περιλήψεις των ραψωδιών: *ν-ξ-ρ-τ-ω* και τις σχετικές σελ. στα Περιεχόμενα, σελ. 5).
17. Στην *Οδύσσεια* η περιγραφική αφήγηση εναλλάσσεται με τη δραματική, που δίνει τον λόγο στους ήρωες.
 ► Ποια σας ευχαριστούσε περισσότερο και γιατί;
18. Πολλά ονόματα θεών και ηρώων της *Οδύσσειας* συνοδεύονται συχνά με τους ίδιους προσδιορισμούς.
 ► Να σημειώσετε τα ονόματα θεών ή ηρώων που αντιστοιχούν στους παρακάτω προσδιορισμούς και αποτελούν μαζί τους τυπικές εκφράσεις/λογότυπους:

που ψηλά βροντά/που τα σύννεφα συνάζει/ολύμπιος
τα μάτια λάμποντας/γλαυκόματη/Παλλάδα
αργοφονιάς/ψυχοπομπός
της γης κυρίαρχος/κοσμοσέιστης
πολύτροπος/πολύγνωμος/καρτερικός/βασανισμένος και θείος
φρόνιμη/λογική και φρόνιμη
συνετός/γνωστικός
αγέρωχοι/αλαζονικοί

► Θυμηθείτε και 2-3 τυπικούς στίχους και άλλα τόσα τυπικά θέματα της *Οδύσσειας*.

19. Ποιους από τους ήρωες και ποιες από τις ηρωίδες της *Οδύσσειας* συμπαθήσατε περισσότερο και ποιους/ποιες αντιπαθήσατε και γιατί;
20. Ποια εντύπωση αποκομίσατε από τη μελέτη της *Οδύσσειας*; Αξίζει τον κόπο η διδασκαλία της στα παιδιά όλου του κόσμου, κάπου 2.700 χρόνια μετά τη συγγραφή της;

Γ΄. ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Ι. Κων. Καβάφης (1863-1933), «Ιθάκη»

Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεσαι να 'ναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μένει η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεσαι να 'ναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωιά να είναι
που με τι ευχαρίστηση, με τι χαρά
θα μπαίνεις σε λιμένας πρωτοϊδωμένους·
να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά,
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια και κοράλλια, κεκριμπάρια κι έβενους,

και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά·
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου να 'χεις την Ιθάκη.
Το φτάσιμον εκεί είν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξίδι διόλου.
Καλύτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει· και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στο δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι.
Χωρίς αυτήν δεν θα 'βγαίνες στο δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δεν σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες οι Ιθάκες τι σημαίνουν.

(Κ. Καβάφης, *Ποιήματα Α΄*, Ίκαρος, Αθήνα 1978)

►► Η Ιθάκη στο ποίημα του Καβάφη λειτουργεί ως σύμβολο. Με ποια έννοια;

1. Οδυσσέας [αναζητώντας την Ιθάκη
με τη δόξα του Δούρειου Ίππου στον νου].
Έργο του Γ. Ρωμανού, 1991
(μικτή τεχνική σε πανί).

►► Προσέξτε πώς ο καλλιτέχνης παραλληλίζει τη γνωστή εικόνα του Οδυσσέα με το σχήμα του χάρτη της Ιθάκης.

2. Joachim du Bellay (1522-1560), «Νοσταλγία της πατρίδας» (απόδοση: Λ. Κακουλίδης – Α. Ρώσση)

Ευτυχισμένοι που έκανε το ωραίο ταξίδι, όπως ο Οδυσσεάς,
ή σαν εκείνον που άρπαξε το Δέρας το Χρυσόμαλλο
και γύρισε, πείρα και γνώση γεμάτος,
τα χρόνια που τ' απόμειναν να ζήσει μες στους δικούς του.
Πότε ο δύστυχος θα δω το μικρό χωριό μου,
την καμινάδα να καπνίζει;
Πότε άραγε το μάνταλο θ' ανοίξω του ταπεινού σπιτιού μου,
που 'ναι για με ολάκερος ο κόσμος και κάτι παραπάνω;
Το φτωχικό προγονικό μου σπίτι πιο όμορφο μου μοιάζει
απ' τα παλάτια τα ρωμαϊκά με τις προσόψεις τις περίφημες,
απ' το σκληρό το μάρμαρο την ταπεινή την πέτρα θέλω,
τον Λίγυρά μου τον Γαλατικό από τον Τίβερη της Ρώμης,
το μικρό μου Λιρέ από το λόφο τον Παλατινάτο
κι απ' τον αγέρα το θαλασσινό, τ' αγέρι του χωριού μου.

(Από την *Οδύσσεια* I, σ. 442)

▶▶ Ποιο κοινό σημείο συνδέει τον Γάλλο ποιητή Joachim du Bellay με τον Οδυσσέα, αλλά και τι τους διαφοροποιεί;

2. « Πότε ο δύστυχος θα δω [...] την καμινάδα να καπνίζει;»

3. Στάθης Καραβίας (1883-1945), «Στον Οδυσσέα»

Τι αν επολέμησες στην Τροία; Πολλοί ήταν οι πολεμιστάδες,
ανδρείοι όλοι, πιο ανδρείοι από σένα, πιο μεγάλοι. Όμως
συ έμεινες σύμβολο αιώνιο, μόνος συ εδάμασες την τύχη, / πάντα εκθρά σου.

Τι ακόμα αν από σένα αλώθηκεν η Τροία;
Σκοπός σου δεν ήταν η άλωση αλλά μέσο για να τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις στο μεγάλο αγαθό της ζωής σου, / την ήρεμη στέγη.

Μάταια τα κύματα σε πολεμούν και μάταια
ο Ποσειδώνας σ' οργίζεται. Μάταια οι Κύκλωπες επιβουλεύονται
κι άπειροι κίνδυνοι σε κυκλώνουν. Συ κατορθώνεις / να τους δαμάξεις.

Μάταια πειρασμοί, Καλυψώ, Κίρκη, ανοίγουν
θεαινών αγκαλιές. Η αθανασία να σε μαγεύσει
δεν κατορθώνει, ούτε Σειρήνες το μεγάλο σκοπό σου / να ματαιώσουν.

Και νικάς. Ακόμα νικάς τον καιρό, τον μεγάλο εκθρό σου
και δεν μπορούν δέκα χρόνων αγώνες να σβήσουν
τον υπέροχο πόθο σου, που δυνατότερος κάθε μέρα / ξαναγεννιέται.

Τι αν ενίκησες στην Τροία; Πολλοί ήταν οι νικητές. Όμως
συ έμεινες σύμβολο, συ έκαμες μέσο τη νίκη για να τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις στο μεγάλο αγαθό της ζωής σου, / την ήρεμη στέγη.

(Από το βιβλίο του Στρ. Τσίρκα, *Ο Καβάφης και η εποχή του*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1958, σσ. 434-5)

Σ' αυτό το ποίημα ο Οδυσσεάς
παρουσιάζεται ως σύμβολο αιώνιο.

- ▶▶ Τι φαίνεται να συμβολίζει;
- ▶▶ Συζητήστε, γενικότερα, τους λόγους για τους οποίους ο Οδυσσεάς έγινε διαχρονικό σύμβολο του ανθρώπου.

3. *Εύχην Όδυσσεϊ*.

Αφιέρωμα στον Οδυσσέα χαραγμένο σε πήλινη μάσκα. (Από τις ανασκαφές στη σπηλιά του Λοΐζου το 1930 στην Ιθάκη)

4. Alf. Tennyson (1809-1892), «Οδυσσέας» (μτφρ. Μ. Σιγούρου)

Τι αξίζει, αν στην ατάραχη γωνιά μου
σαν οκνός βασιλιάς στέκω στο πλάγι
γριάς συντρόφισσας και σωστά μοιράζω
το δίκιο στους ανίδεους ανθρώπους,
που τρώνε, θησαυρίζουν και κοιμούνται
και δε με νιώθουν! Δεν μπορώ να πάψω
να γυροφέρνω πάντα σε ταξίδια·
θέλω να πιω της ζωής τη στερνή στάλα.
Εχάρηκα πολλά, πολλά έχω πάθει
μονάχος μου ή με όσους μ' αγαπούσαν
πότε σε ξένη γη πότε στα μάκρη
σκοτεινού πολυκύμαντου πελάγου.
Τ' όνομά μου εδιαλόγησεν η φήμη
κι η αχόρταγη καρδιά καινούριο πόθο
πάντα γρικόει κι ας έμαθα κι ας είδα
σε άλλες χώρες πώς ζουν, πώς κυβερνάνε. [...]

Κι είμαι εγώ καθετί που μου 'χει τύχει [...]

Κι αν τώρα ζωή λίγη μού απομένει,

μα και μιαν ώρα μόνο σαν μπορέσεις
απ' την αιώνια τη σιγή ν' αρπάξεις,
πολλά πράγματα νέα θα ιδείς, θα μάθεις! [...]

Στο λιμάνι εκεί κάτω το καράβι
με πανιά φουσκωμένα περιμένει [...].

Όλα τα κόβει ο θάνατος. Μα τώρα,
πριν φτάσει, εμείς να κάνουμε μπορούμε
έργο τρανό κι αντάξιο των ανθρώπων,
που ακόμη και στους θεούς αντισταθήκαν. [...]

Αρκετά κατορθώσαμε, μα πάντα
πολλά μένουν ακόμα, για να γίνουν,
κι αν δυνατοί δεν είμαστε σαν πρώτα,
στα παλιά χρόνια, που δικά μας ήταν
γη και ουρανός, είμαστε ακόμη κάτι,
γιατί καρδιές ανδρείες δε θ' αλλάξουν
κι αν ο καιρός κι η μοίρα τις κουράσουν

(Από τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της
Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1989)

- Ποια διάσταση της προσωπικότητας του Οδυσσέα προβάλλει ο Άγγλος ποιητής Alf. Tennyson στο παραπάνω ποίημα; Συσχετίστε το και με την εικόνα που ακολουθεί.

- Τι φαντάζεστε ότι συζητούν ο Οδυσσέας με το κουπί στο χέρι και η Πηνελόπη; (Προσέξτε και τα πρόσωπά τους.)

4. Πηνελόπη και Οδυσσεύς. Πίνακας του Ν. Εγγονόπουλου.

I. Γλωσσάριο (για τις λέξεις που σημειώνονται με αστερίσκο)

αγιάζι: το πρωινό διαπεραστικό κρύο.

αίρω: σηκώνω, αφαιρώ, ανακαλώ

αμφορέας: μεγάλο, πήλινο συνήθως, αγγείο με δύο λαβές και ψηλό λαιμό, που χρησιμοποιούνταν για αποθήκευση ή μεταφορά κρασιού κυρίως αλλά και λαδιού και άλλων τροφών. Στους νεκρικούς αμφορείς τοποθετούνταν η στάχτη του νεκρού (βλ. την εικόνα 3 της Εισαγωγής, σ. 10).

ανασταλτικός λέγεται αυτός που μπορεί να εμποδίσει μια ενέργεια, την πραγματοποίηση ενός σκοπού κτλ.

αναχρονισμός: η μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων μιας εποχής σε άλλη (συνήθως προγενέστερη)· ο Όμηρος, π.χ., κάνει λόγο για σίδηρο, μέταλλο της Γεωμετρικής εποχής, το μεταφέρει όμως στη Μυκηναϊκή.

ανθρωποκεντρικός χαρακτηρίζεται ένας πολιτισμός, ένα έργο κτλ. που έχει κέντρο του τον άνθρωπο· δίνει δηλαδή έμφαση στις σωματικές και πνευματικές ικανότητές του και καταφάσκει/επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή.

αντάρα: θυελλώδης καιρός με συννεφιά | καταχνιά, ομίχλη.

απήχηση: η εντύπωση που προκαλεί κάποιο γεγονός.

αυθεντικός: γνήσιος, έγκυρος.

αύτανδρος: η λέξη λέγεται για πλοίο που βυθίζεται μαζί με όλους τους επιβάτες και το πλήρωμά του.

βεντέτα (< vendetta): φόνος για να εκδικηθεί κάποιος τον φόνο συγγενικού του προσώπου· **βεντέτα** (< vedetta) όμως λέγεται και ένα διάσημο πρόσωπο, ένας σπουδαίος ηθοποιός. Πρόκειται για δύο διαφορετικές λέξεις μολοντί στη νέα ελληνική έχουν την ίδια γραφή.

γραμματεία: το σύνολο των γραπών μνημείων ενός έθνους ή μιας εποχής· ειδικότερα, το σύνολο των λογοτεχνικών και επιστημονικών έργων ενός λαού ή μιας εποχής· π.χ., αρχαιοελληνική/νεοελληνική/γαλλική γραμματεία.

διαστρωματώσεις πολιτισμικές: με τον όρο αυτό εννοούμε ότι πολιτισμικά στοιχεία διαφόρων χρονικών περιόδων συνυπάρχουν χωρίς χρονική διάκριση μεταξύ τους· π.χ. το ηρωικό ιδανικό του ένδοξου θανάτου συνυπάρχει στην *Οδύσσεια* με το ιδανικό της ευτυχισμένης ζωής ως τα γηρατεία.

διαχρονικός: αυτός που διατηρεί την αξία του με το πέρασμα του χρόνου | **μελετώ ένα θέμα διαχρονικά:** εξετάζω τη γέννηση και την εξέλιξη του θέματος μέσα στον χρόνο (από την αρχαία, ας πούμε, εποχή μέχρι σήμερα).

δίλημμα: η δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται κάποιος, όταν έχει να επιλέξει τη μία από δύο σημαντικές αποφάσεις.

δίνη: η περιστροφική κίνηση νερού (η ρουφήχτρα) ή αέρα (ο ανεμοστρόβιλος), ο στρόβιλος, γενικά.

διφορούμενος: αυτός που μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους | ασαφής.

εθιμοτυπία: καθιερωμένοι κανόνες που τηρούνται, π.χ., στην υποδοχή και φιλοξενία ενός επισκέπτη.

έμμεσοι τρόποι, με τους οποίους χαρακτηρίζεται ένα πρόσωπο από τον ποιητή (τον συγγραφέα, γενικότερα) είναι: η εμφάνισή του, τα λόγια και η συμπεριφορά του ίδιου, οι αντιδράσεις των άλλων απέναντί του, τα σχόλια του αφηγητή κ.ά. (ενώ άμεσοι τρόποι είναι οι προσδιορισμοί που του αποδίδονται, συχνά και το ίδιο το όνομά του).

ενάργεια: σαφήνεια, καθαρότητα λόγου/έκφρασης/εικόνας.

εξιλέωση: εξευμενισμός, καταπράυνση.

επιβιώνω: εξακολουθώ να υπάρχω παρά τις δυσκολίες· επιβιώνει ένα έθιμο: διατηρείται ακόμη.

εταίρος: ο φίλος, ο σύντροφος, ιδιαίτερα ο συμπολεμιστής.

ευγενείς: ευγενείς (< ευ + γένος) στην ομηρική εποχή νοούνται όσοι έχουν αρχοντική/αριστοκρατική καταγωγή.

ευμάρεια: αφθονία υλικών αγαθών, άνετη ζωή.

θεσμός: α. πολιτικός: πολιτικό σύστημα, π.χ. η βασιλεία, η δημοκρατία κτλ.· β. κοινωνικός: κανόνες συμπεριφοράς, που έπειτα από μακροχρόνια και ομοιόμορφη επανάληψη παίρνει τυπική μορφή· π.χ., ο θεσμός της φιλοξενίας.

θρύλος: προφορική διήγηση που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά για πρόσωπα ή γεγονότα του παρελθόντος και προσλαμβάνει μυθικό χαρακτήρα.

κλιμάκωση ή **κλιμακωτό σχήμα** έχουμε όταν μια δραστηριότητα αναπτύσσεται κατά βαθμίδες/σκαλοπάτια, όταν παρουσιάζει δηλαδή αυξανόμενη ένταση (στην αντίθετη περίπτωση έχουμε **αποκλιμάκωση**).

κρατήρας: μεγάλο και πλατύστομο αγγείο, όπου ανακάτευσαν το κρασί με νερό, γιατί δεν συνήθιζαν να πίνουν ανέρωτο κρασί (*ἄκρατον οἶνον*) (βλ. τον στ. α 124, σ. 26, και τις εικόνες 2 της Εισαγωγής, σ. 10, και 5 της 3ης Ενότητας, σ. 27· πρβλ. κρατήρας ηφαιστείου = το στόμιο ηφαιστείου).

- κύλικα** (> κυλικείο): είδος πλατύστομου ποτηριού, κυρίως για κρασί (βλ. την εικόνα 7 της 3ης Ενότητας, σ. 28).
- κύλινδρος** (εδώ): χειρόγραφο (από περγαμηνή/δέρμα ζώου ή πάπυρο) τυλιγμένο σε ξύλινη ράβδο.
- μέγαρον**: η μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων, που ήταν χώρος, κυρίως, των αντρών για τα συμποσιά τους κτλ.
- μῆτις**: είναι η πρακτική και πολύτροπη νόηση/ευφυΐα, η ικανότητα δηλαδή να αποφασίζει κανείς γρήγορα και εύστοχα και να δρα αστραπιαία στην κατάλληλη στιγμή, ώστε να πετυχαίνει τους στόχους του.
- νήπιος**: η λέξη, στο πλαίσιο της *Οδύσσειας*, χαρακτηρίζει συνήθως εκείνους που πλανώνται και χωρίς να το καταλαβαίνουν, με τα λόγια ή τις πράξεις τους, προκαλούν οι ίδιοι την καταστροφή τους.
- οιμωγή**: θρήνος.
- όλεθρος**: καταστροφή (πρβλ.: πανωλεθρία: ολοκληρωτική καταστροφή).
- οπτική/οπτική γωνία**: ο προσωπικός τρόπος με τον οποίο ο καθένας αντιλαμβάνεται τα πράγματα· τρόπος θεώρησης ενός θέματος, π.χ., δύο φίλοι αναλύουν το ίδιο θέμα από διαφορετική οπτική (γωνία).
- παρρησία**: η ελεύθερη και θαρρετή έκφραση γνώμης.
- πατριαρχική** χαρακτηρίζεται μια κοινωνία ή μια οικογένεια στην οποία κυρίαρχη θέση έχει ο πατέρας.
- πάχνη**: η πρωινή παγωμένη δροσιά.
- ποδήρης χιτώνας**: ο χιτώνας που φτάνει μέχρι την άκρη των ποδιών/μέχρι τους αστραγάλους.
- πρίσμα** (με μεταφορική σημασία εδώ): η οπτική γωνία/η σκοπιά από την οποία εξετάζει ή προσεγγίζει κάποιος ένα θέμα.
- σκιαγραφώ**: περιγράφω/παρουσιάζω ένα θέμα, ένα πρόσωπο κτλ., σε γενικές γραμμές.
- σπονδή**: το να σαλαάζει κάποιος κρασί από το ποτήρι του, πριν πει ο ίδιος, προς τιμήν των θεών, για να τους ευχαριστήσει ή να τους παρακαλέσει για κάτι· η σπονδή έπαιρνε επίσημο χαρακτήρα στο πλαίσιο θυσίας, συνθήκης ή όρκου. (βλ. εικ. 6, σ.144.)
- τακτική** (ως ουσιαστικό) λέμε τον συνδυασμό ενεργειών που αποβλέπουν στην επιτυχία ενός σκοπού· οι συνδυασμένες ενέργειες της Αθηνάς, π.χ., στη ραψωδία *α* αποβλέπουν στην ενθάρρυνση και δραστηριοποίηση του Τηλέμαχου.
- τεχνική** (ως ουσιαστικό) λέμε τις μεθόδους και τους κανόνες, τα μέσα δηλαδή που χρησιμοποιεί κάποιος για να πετύχει ένα ορισμένο αποτέλεσμα· π.χ., να κατασκευάσει μια γέφυρα· **τεχνικές αφηγηματικές** είναι οι τρόποι με τους οποίους αναπτύσσεται μια αφήγηση· π.χ. τριτοπρόσωπη αφήγηση (όταν αφηγείται ο ποιητής/συγγραφέας σε τρίτο πρόσωπο, σαν παντογνώστης παρατηρητής που τα ξέρει όλα), πρωτοπρόσωπη/δραματική αφήγηση (όταν μιλούν οι ήρωες σε πρώτο πρόσωπο εκφράζοντας τις σκέψεις, τα συναισθήματά τους κτλ.) κ.ά. βλ. στο επόμενο Ευρετήριο και τις παραπομπές στους όρους: **αναδρομική διήγηση, άστοχα ερωτήματα, αφηγηματικές τεχνικές, εγκιβωτισμός, ειρωνεία, επιβράδυνση, in medias res, κύκλος, λύση από τον ακροατή, μονόλογος, προοικονομία.**
- φιλέταιρος** χαρακτηρίζεται ο Οδυσσεύς επειδή αγαπούσε τους εταίρους/τους συντρόφους του και αγωνιζόταν και για τη δική τους ζωή και τον νόστο.
- κοή**: προσφορά υγρών στους νεκρούς, όπως μέλι και γάλα, κρασί, νερό (ενώ η **σπονδή** ήταν προσφορά κρασιού στους θεούς). Το έθιμο της κοής διατηρείται ακόμη κατά την ταφή του νεκρού (ο ιερέας χύνει λίγο κρασί μέσα στον τάφο).

II. Ευρετήριο όρων και θεμάτων (επιλογή)

Οι παραπομπές γίνονται καταρχήν στις σελίδες του Βιβλίου, αλλά και σε στοιχεία των σελίδων που διευκολύνουν την ανεύρεση· δηλαδή σε στίχους: *α* 1, *ε* 2...), σκ(όλια), εικ(όνες), καθώς και στα μέρη των Ενοτήτων (π.χ., Α₁, Α₂, Β₁, Γ₁, Δ'...).

ἀγορά/συνέλευση: σ. 17, σκ. 2 (ορισμός)· σσ. 21-3 (*α* 31-108), σσ. 51-2 (*ε* 1-49), σ. 158, Α₁, & σ. 160 (*ω* 501-16) (ως χώρος θεϊκών αποφάσεων)· σ. 35, σκ. 19, σ. 45, Α₁, & σ. 158, Α₁ (ως πολιτικός θεσμός).

αγώνας τόξου: σσ. 141-5, Α₁, Α₂ & Γ₄.

αγώνες (αθλητικοί των Φαιάκων): σσ. 80-3 (*θ* 123 κ.ε.).

Άδης και νεκροί: σσ. 101-6, (Α₂, Α₃, Β₃ & εικ. 13)· σ. 110, σκ. 7· σ. 151, Β' (σεβασμός στους νεκρούς)· σ. 155, *ψ* 358-62.

αιγίδα: σ. 92, σκ. 8.

αμβροσία και νέκταρ: σ. 54, *ε* 105 & σκ. 18.

αναγνωρισμός: σ. 119, Δ' (η τυπική διαδικασία).

αναδρομική διήγηση: σ. 47, σκ. 3.

ανάκτορο: σ. 31, εικ. 16· σσ. 36-7, σκ. 30 & εικ. 10 & 11· σ. 39, σκ.

2· σ. 43, εικ. 9· σ. 146, εικ. 2.

αναχρονισμός: σ. 101, σκ. 7 (βλ. τη λέξη και στο Γλωσσάριο).

ανθρωπομορφισμός των θεών: σ. 24, Γ₅.

ανταλλακτικό εμπόριο: σ. 32η, *α* 203-4 & σκ. 5· σ. 42, σκ. 16.

αντίθεση: σ. 20, Γ₅.

- αξίες ζωής (ιδανικά): σ. 33, σκ. 13.
 ασιδοί: σ. 10, Α₄ & εικ. 4· σ. 88, ι 3-11· (βλ. & Δημόδοκος & Φήμιος στο επόμενο Ευρετήριο).
 αποικισμός: σ. 10, σκ. 5.
 «Απόλογοι»: σ. 79, σκ. 1 («Αρήτης Απόλογος»)· σ. 90, σκ. 2, & σ. 114, Δ₁ («Αλκίνου Απόλογοι» ή «Μεγάλοι Απόλογοι»)· σσ. 155-6, ψ 347-79 & σκ. 3 («Μικρός Απόλογος»)
 αστερισμοί: σσ. 60-1, σκ. 17, 18, 19 & εικ. 9.
 άστοχα ερωτήματα: σ. 105, Β₁.
 ασφοδελό λιβάδι/ο Άδης: σ. 110, λ 603 & σκ. 7.
 ασχολίες γυναικών: σ. 40, α 397-8, σκ. 6 & εικ. 3 & 4.
 αυτοδικία: σ. 36, σκ. 23· σ. 116, σκ. 2· σ. 120, σκ. 1· σ. 158, Α₁· σσ. 160-1, σκ. 4 & 7· σ. 164, Α₁₁.
 αφηγηματικές τεχνικές: σ. 24, Γ₆.
 βωμός: σσ. 149-50, σκ. 3 & εικ. 8.
 Γεωμετρική εποχή: σσ. 9-10, Α₃ & σκ. 4.
 Γη (όπως την αντιλαμβάνονταν οι ομηρικοί άνθρωποι): σ. 101, εικ. 4 (με τη λεζάντα της).
 δημοκρατία (η βασική της αρχή): σ. 23, σκ. 15.
 δόρυ (& ακόντιο): σ. 26, σκ. 2.
 Δούρειος Ίππος: σ. 48, δ 300-15 & εικ. 7· σσ. 86-7, θ 593-627, σκ. 6 & εικ. 4, 5, 6· σ. 109, λ 584-94 & εικ. 6.
 εγκιβωτισμός: σ. 114, Δ₂.
 εικόνα (& σκηνή): σ. 30, Γ₅.
 ειρωνεία: σ. 38, Γ₈ (έννοια & λειτουργία)· σ. 119, Γ₁ (δραματική ειρωνεία)· σ. 133, σκ. 6 (τραγική ειρωνεία) & σκ. 8 (περιπαικτική ή σαρκαστική ειρωνεία).
 εκατόμβη: σ. 21, α 29 και σκ. 2.
 ενδυμασία: σ. 59, ε 253 & σκ. 7 (ανδρική), ε 254-6 & σκ. 8 (γυναικεία).
 επαγγελματίες (της ομηρ. εποχής περιζήτητοι): σ. 132, σκ. 5.
 επιβράδυνση: σ. 50, σκ. 7· σ. 119, Γ₁· σ. 139, σκ. 6.
 επίθετα (χαρακτηριστικά — περιγραφικά): σ. 24, Γ₈.
 επιφάνεια θεού: σ. 24, Γ₅· σ. 116, σκ. 3.
 έπος — έπος ηρωικό: σ. 9, Α₁.
 ζωή (ως αξία): σ. 108, λ 547-50· σ. 110, Β₁.
 θεϊκή επέμβαση: σ. 78, Γ₁ (ως μέσο προώθησης του μύθου)· σσ. 160-1, Α₂β & σκ. 4, 7 (για επικύρωση της βασιλείας & επιβολή συμφιλίωσης και ειρήνης).
 θεϊκός/θείος (ως προσδιορισμός): σ. 19, σκ. 11· σ. 33, σκ. 10.
 θεοί ολύμπιοι: σ. 21, σκ. 3· θεοί δαίμονες: σ. 136, σκ. 1.
 θυσία: σ. 98, σκ. 3.
 ιδιοκτησία/η περιουσία του καθενός (στην ομηρική εποχή): σ. 41, σκ. 13.
 in medias res: σ. 18, σκ. 9.
 ικεσία — ικέτης: σ. 74, σκ. 4 — σ. 70, σκ. 5 (αντίστοιχα).
 καύση νεκρού: σ. 101, σκ. 7.
 κήρυκες: σ. 26, σκ. 5· σ. 51, σκ. 3.
 κοσμήματα: σ. 133, σκ. 7 & εικ. 8, 9, 10.
 κτερίσματα: σ. 35, σκ. 22.
 κυκεώνας: σ. 100, σκ. 3.
 κύκλια έπη/επικός κύκλος: σ. 9, Α₂ & σκ. 2.
 κύκλος/κυκλικό σχήμα: σ. 18, σκ. 8.
 «Κυκλώπεια»: σ. 90, σκ. 1· σ. 95, Δ₁.
 λεβέτι/λέβητας: σ. 27, σκ. 10· σ. 30, εικ. 15.
 λύση από τον ακροατή: σ. 52, σκ. 6.
 μάντης — μαντεία: σ. 33, α 222-8 & σκ. 11.
 μήνες σεληνιακοί: σ. 139, σκ. 5.
 μνηστήρες: σ. 23, α 104-5· σσ. 26-43 (γενικά), σκ. 13 (ση σ. 41) & Γ₄ (ση σ. 43)· σσ. 45-6, Α₁ & Α₃· σ. 52, ε 22-32· σσ. 102-3, λ 127-31· σ. 121, Α₃· σ. 133, Α₂· σσ. 135-6, Α₂ & σκ. 1· σσ. 141-51 (γενικά)· σ. 158, Α₁.
 «Μνηστηροφονία»: σ. 118, ν 419 κ.ε. (σχέδιο Αθηνάς)· σσ. 128-30, π 259 κ.ε. & Δ₁ (σχέδιο Οδυσσέα)· σσ. 146-51 (εκτέλεση του σχεδίου).
 μοίρα και ευθύνη του ανθρώπου: σ. 21, α 36-9 & σκ. 5.
 μονόλογος (έννοια και λειτουργία): σ. 67, Γ₁.
 Μούσα: σ. 18, α 1 & σκ. 3· σ. 19, Β₁.
 μύθοι αιτιολογικοί: σσ. 112-3, σκ. 2 & Β₁· βλ. & σσ. 105-6, Β₂.
 Μυκηναϊκή εποχή: σ. 9, Α₃ & σκ. 3.
 μύθος — πλοκή: σ. 134, Γ₆.
 «Νέκυια»: σ. 101, σκ. 5.
 νέκταρ και αμβροσία: σ. 54, ε 105 & σκ. 18.
 νόστοι ηρώων του Τρωικού πολέμου: σ. 50, Γ₆.
 νόστος: σ. 39, α 362-4 & σκ. 1 (πικρός των Αχαιών)· σ. 115, στην αρχή (νόστος εξωτερικός — εσωτερικός του Οδυσσέα.)
 Νύμφες: σ. 74, ζ 153-6 & σκ. 2.
 Οδύσσεια: σ. 11, Α₅α & β (πηγές)· σ. 12, Α₈ (θέματα & προβλήματα)· σ. 13, Α₉ (χρονολογική σειρά των γεγονότων)· σ. 14, Α₁₀ (ημερολόγιο)· σ. 15, Α₁₁ (τα τρία μέρη της)· σ. 21, σκ. 5, σσ. 150-51, χ 441-4 & Δ₁, & σ. 162, Γ₃ (ηθική αρχή)· σ. 88, σκ. 11 (αντιπολεμικό έπος)· σ. 163, Α₁ (περιεχόμενο & δομή)· σ. 164, Α₁₃ (ανθρωποκεντρικό έπος)· σ. 164, Α₁₄ (ανθρωπιστικό έπος).
 ομηρικά έπη: σσ. 9-10, Α₃ (& ιστορία)· σσ. 11-2, Α₆ & σκ. 8, 9, 10, & σ. 16, εικ. 10 (ενδείξεις για την αξία τους)· σ. 12, Α₇ (καταγραφή & διαίρεση).
 ομηρικό ζήτημα: σ 11, Α₅.
 παραλογή — παραλλαγή: σ. 156, Β₁.
 παρομοίωση διεξοδική (έννοια & λειτουργία): σ. 67, Γ₃.
 περιπέτειες του Οδυσσέα: σ. 114, Δ₃ (με χρονολογική σειρά) και

Δ₄ (αναδιάταξη στην *Οδύσσεια*).
 πλαστή ιστορία (η πρώτη): σ. 116, ν 286-323.
 πλοκή – μύθος: σ. 134, Γ₆.
 πολιτική κατάσταση της Ιθάκης: σ. 43, Γ₅.
 πολύτροπος: σ. 18, α 1 & σκ. 4.
 ποταμοθεοί: σ. 69, σκ. 4· σ. 72, εικ. 8.
 προίκα: σ. 75, σκ. 10.
 προοικονομία: σ. 24, Γ₇.
 προοίμιο: σ. 17, σκ. 1.
 πρόσωπο ποιητικό/λογοτεχνικό: σ. 122, Γ₂.
 ραψωδία ε (ανακεφαλαίωση): σ. 72, Δ´.
 ραψωδία ζ (ο λειτουργικός της ρόλος): σ. 78, Δ´.
 ραψωδία ω (ανακεφαλαίωση): σ. 162, Δ´.
 ραψωδοί: σσ. 10-1, Α₄ & εικ. 5· σσ. 15-6, Β₅.
 σκηνή (& εικόνα): σ. 30, Γ₅.
 σκήπτρο/ραβδί: σ. 51, σκ. 3.
 συνέλευση: βλ. *ἀγορά*.
 σύντροφοι του Οδυσσέα: σ. 18, α 6-11 & σκ. 7· σσ. 90-8
 (γενικά & το σκ. 6 στη σ. 98, ειδικότερα)· σ. 100, Α₁· σ. 111, Α₁.

σχεδία του Οδυσσέα (κατασκευή): σσ. 59-60, ε 268-89, σκ. 10-16 & εικόνες 8 στη σ. 60 & 12 στη σ. 62.
 τέμενος: σ. 131, ρ 342 & σκ. 3.
 «Τηλεμάχεια» (ο λειτουργικός της ρόλος): σ. 50, Δ´.
 τρωικός κύκλος: σ. 9, Α₂.
 τύμβος: σ. 34, α 265, σκ. 16 & εικ. 5.
 τυπικά στοιχεία: σσ. 28-9, Β₁, α & β· σ. 37, Β₁· σ. 74, σκ. 1· σ. 91, σκ. 5.
 υβριστής: σ. 50, Γ₄.
 ύβρη - νέμεση - τίση: σ. 99, Δ´.
 υπηρέτες/υπηρέτριες: σ. 27, α 154-72 & σκ. 11· σ. 39, σκ. 3· σ. 42, α 477-87 & σκ. 16·
 υστεροφημία: σ. 36, σκ. 25· σ. 101, σκ. 7.
 «Φαιακίδα»: σ. 73, Α₁· σ. 114, Δ₁ & Δ₂ (ως πλαίσιο των «Απολόγων»)
 φιλοξενία: σσ. 28-9, Β₁ & Β₂ (εθιμοτυπία)· σ. 33, σκ. 7 (θεσμός)· σσ. 79-89 (γενικά), σ. 107, λ 379-406, & σ. 112, Α₂ (διευρυμένη φιλοξενία των Φαιακών προς τον Οδυσσέα).

III. Ευρετήριο κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων της *Οδύσσειας* (επιλογή)

Για τις παραπομπές ισχύουν τα ίδια με το προηγούμενο Ευρετήριο.

Αγαμέμνωνας: σ. 21, σκ. 4· σ. 24, Γ₄ (αντιστοιχίες με Οδυσσέα)· σ. 50, Γ₆, 4· σ. 102, στην περιλήψη· σ. 105, Β₁, σ· σ. 158, Α₁.
 Αθηνά: σσ. 22-3, α 52-108· σσ. 26-7, α 109 κ.ε. & σκ. 6· σσ. 32-6, α 174 κ.ε. & σκ. 1· σσ. 45-6, Α₁ & Α₂· σσ. 51-2, ε 5-32 & εικ. 2· σσ. 68-71, ε 421 κ.ε. Στο εξής η παρουσία της Αθηνάς (με εξαίρεση τις ραψ. ι, κ, λ, μ) είναι συχνή: φροντίζει τον Οδυσσέα, τον Τηλέμαχο, την Πηνελόπη, τον Λαέρτη και στο τέλος επιβάλλει συμφιλίωση ανάμεσα στον Οδυσσέα και στους Ιθακήσιους.
 Αίαντας ο Λοκρός: σ. 49, Β₁ & εικ. 9· σ. 50, Γ₆, 3.
 Αίαντας ο Τελαμώνιος: σ. 50, Γ₆, 1· σ. 102, σκ. 8.
 Αίγισθος: σ. 21, α 33-51 & σκ. 4.
 Αιθίοπες: σ. 21, α 26-7 & σκ. 1.
 Αίολος: σ. 100, Α₁, εικ. 1 & σκ. 1· σ. 155, ψ 350-4.
 Αλκίνοος: σσ. 80-9 (γενικά)· σ. 107, λ 391-424· σ. 112, Α₂.
 Αμφινόμος: σ. 121, Α₃ & σκ. 6· σ. 133, Α₂.
 Αντίκλεια: σσ. 103-5, λ 168-249 & σκ. 14.
 Αντίνοος: σ. 41, α 427-31· σσ. 45-6, Α₁ & Α₃· σ. 121, Α₃ & σκ. 6·

σ. 132-3, στις περιλήψεις & σκ. 7· σσ. 141-2, Α₁ & φ 307-46· σσ. 146-7, Α₁ & χ 10-19.
 Απόλλωνας: σ. 75, σκ. 11· σ. 104, σκ. 12· σσ. 141-2, Α₁ & φ 371.
 Άργος – αργίτικος: σ. 22, σκ. 10· σ. 39, σκ. 5.
 Άργος (ο σκύλος): σσ. 131-2, ρ 331-76 & σκ. 2 & 4.
 Αρήτη: σ. 79, Α₁ & σκ. 1· σ. 107, λ 378-85.
 Άρπυιες: σ. 34, α 267 & σκ. 17.
 Άρτεμη: σ. 75, σκ. 11· σ. 104, λ 190-91 & σκ. 12.
 Άτλαντας: σ. 22, α 61-3 & σκ. 9.
 Ατρείδες: σ. 63, σκ. 2· Ατρείδης: σ. 21, σκ. 6.
 Αυγή: σ. 51, εικ. 1 & σκ. 1 & 2· σ. 55, Β₁ & εικ. 7· σ. 59, σκ. 6· σ. 68, ε 430-31 & εικ. 1.
 Αχαιοί – Αργείοι – Δαναοί: σ. 23, σκ. 18.
 Αχέροντας: σ. 101, Α₂.
 Αχιλλέας: σ. 50, Γ₆, 1· σ. 102, σκ. 8· σσ. 108-10, λ 522-604, σκ. 2, 5, 6 & Β´· σ. 158, Α₁.
 Δηίφοβος: σ. 86, σκ. 9.

- Δήλος:** σ. 75, σκ. 11.
Δημόδοκος: σσ. 79-80, A₂, θ 102 κ.ε. & σκ. 3· σσ. 85-7, θ 569 κ.ε. & σκ. 5.
Δίας: σσ. 21-3, α 31 κ.ε. & σκ. 5, 8, 12· σ. 33, σκ. 7· σσ. 51-2, ε 3-49 & σκ. 2 & 9· σ. 55, ε 147-8 & σκ. 26· σ. 74, σκ. 4· σσ. 91-2, σκ. 6 & 8· σσ. 97-8, ι 613-8 & σκ. 4· σ. III, A₁· σσ. 135-6, A₂ & εικ. 3· σ. 158, A₁· σσ. 160-1, ω 501 κ.ε. & σκ. 4.
Δουλίχιο: σ. 34, α 273 & σκ. 18.
Ειδοθέα: σ. 77, Β´.
Ελένη: σσ. 45-8, σκ. 2, A₃, A₄ & σκ. 4· σ. 86, σκ. 9.
Ελλάδα: σ. 39, α 382 & σκ. 5· σ. 108, σκ. 3.
Ελπήνορας: σ. 100-101, A₁, A₂ και σκ. 7.
Επειός: σ. 86, θ 593-4 & σκ. 6· σ. 109, λ 584-5.
Ερμής: σ. 21, α 44 & σκ. 7· σσ. 51-5, A₁, ε 33-165, σκ. 10 & εικ. 3, 4· σ. 158, A₁.
Εύμαιος: σσ. 120-21, A₁, A₂, A₃· σσ. 123-5, π 1 κ.ε. & σκ. 1 & 3· σσ. 131-2, A₁· σ. 141, A₁· σ. 143, φ 394-415· σ. 146, A₁· σ. 158, A₁.
Ευρύαλος: σ. 81, θ 190-96· σ. 84, Β´.
Ευρύκλεια: σ. 42, α 477 κ.ε. & σκ. 16· σ. 135, A₁ & A₂· σ. 141, A₁· σ. 146, A₁· σ. 150, χ 434-6· σσ. 152-3, A₁ & ψ 195-202.
Ευρύλοχος: σ. 100, A₁· σ. III, A₁.
Ευρύμαχος: σ. 41, α 445-60· σ. 121 A₃ & σκ. 6· σ. 133, A₂ & σκ. 7· σ. 136, υ 389-94· σσ. 141-2, A₁ & φ 353-66· σσ. 146-8, A₁ & χ 48-91.
Ζάκυνθος: σ. 34, α 273.
Ήλιος: σ. 18, α 10-11· σ. 102, λ 120-21· σ. III, A₁ & εικ. 4· σ. 155, ψ 365-9.
Θεοκλύμενος: σ. 120, A₂· σ. 131, A₁ & σκ. 1· σ. 136, υ 379 κ.ε.
Θρινακία: σ. 102, λ 119· σ. III, A₁.
Ιδομενέας: σ. 50, Γ₆, 2· σ. 116, ν 289 & σκ. 1.
Ιθάκη: σ. 4, χάρτης της Ιθάκης· σ. 34, α 274 & σκ. 18· σ. 88, ι 22-31· σσ. 117-8, ν 390-97· & συχνές άλλες αναφορές.
Ινώ/Λευκοθέη: σ. 64, ε 367-87 & σκ. 3.
Ίρος: σ. 133, A₂.
Καλυψώ: σ. 18, α 16-9· σσ. 51-5, A₁, A₂ & ε 6 κ.ε.· σσ. 57-61, ε 165 κ.ε.· σ. 79, A₁· σ. 100, σκ. 4· σ. 156, ψ 370-5.
Κεφαλλονίτες: σ. 160, ω 376-7 & σκ. 3.
Κίκονες: σ. 90, A₁· σ. 155, ψ 347.
Κίρκη: σ. 100, A₁ & σκ. 4· σ. III, A₁· σ. 155, ψ 358.
Κρονίδης: σ. 22, α 53 & σκ. 8.
Κρόνος: σ. 144, φ 452 & σκ. 4.
Κύκλωπας: βλ. Πολύφημος.
Κύκλωπες: σ. 90, A₁· σσ. 93-4, ι 445-60.
Λαοδάμας: σσ. 81-2, θ 157-84 & 247-8.
Λαέρτης: σ. 33, α 208-11 & σκ. 8· σ. 104, λ 208-18· σσ. 158-61, A₁, A₂ & ω 544 κ.ε.
Λαιστρυγόνες: σ. 100, A₁ και εικ. 2· σ. 155, ψ 355-7.
Ληώδης: σ. 148, χ 329-45.
Λωτοφάγοι: σ. 90, A₁· σ. 155, ψ 348.
Μέδοντας: σ. 47, A₃· σ. 121, A₃ & σκ. 5· σ. 149, χ 379-407 & σκ. 2· σ. 158, A₁.
Μελάνθιος: σ. 132 (στην περίληψη)· σ. 146, A₁.
Μελανθώ: σ. 133, A₂.
Μενέλαος: σ. 29, Β, β· σσ. 45-50 (συχνές αναφορές· βλ. κυρίως το σκ. 2 στη σ. 45, τον λόγο του στη σ. 48 & το Γ₆, 5 στη σ. 50).
Μέντορας: σ. 28, σκ. 13· σσ. 45-6, A₁ & A₂.
Μυρμιδόνες: σ. 108, λ 554 & σκ. 2.
Ναυσικά: σσ. 73-8 (γενικά· βλ. κυρίως το σκ. 1 στη σ. 74 & το Δ´ στη σ. 78)· σ. 85, θ 553-66, εικ. 2 & σκ. 3.
Νεοπτόλεμος: σ. 50, Γ₆, 2· σσ. 108-9, λ 551-2, 566-600, σκ. 5 & εικ. 4, 5.
Νέστορας: σ. 28, Β, α & σκ. 14· σ. 35, α 315· σσ. 45-6, σκ. 1 & A₂· σ. 50, Γ₆, 2.
Νήιο: σ. 33, α 206 & σκ. 6.
Νήριτο: σ. 88, ι 23 (βλ. τον χάρτη της Ιθάκης στη σ. 4).
Οδυσσεάς: σ. 10, A₃ (τι εκπροσωπεί)· σσ. 18-9, α 1-25, σκ. 4, 5, 6, 11, 12 & εικ. 3 & 5 (ηθογράφηση)· ακολουθούν συχνές αναφορές μέχρι και τη ραψωδία δ και συνεχής παρουσία από την ε ως το τέλος.
Όλυμπος: σ. 25, εικ. 6· σ. 26, α 115.
Όμηρος: σ. 11, η τελευταία παράγραφος του A₄· σ. 75, σκ. 11.
Όρεστης: σ. 21 α 46-8· σ. 36, α 331-3.
Πηλέας: σσ. 108-10 (αναφορές στο κείμενο και στα σχόλια).
Πηνελόπη (άμεση παρουσία): σσ. 39-40, α 365-406· σ. 47, οι τελευταίες αράδες του A₃· σ. 121, A₃· σσ. 132-3, A₁ (η τελευταία παράγραφος) & A₂· σ. 135, A₁ & A₂· σσ. 137-40, τ 112 κ.ε.· σσ. 141-3, A₁ & φ 344-89· σσ. 152-5, A₁ & ψ 92 κ.ε. (& συχνές έμμεσες αναφορές).
Πλούτωνας: σ. 22, σκ. 8· σ. 101, A₂.
Πολύφημος (Κύκλωπας): σσ. 90-99 (γενικά & ιδιαίτερα το σκ. 2 της σ. 97)· σ. 155, ψ 348-50.
Ποσειδώνας: σ. 19, α 23-5 & σκ. 12· σσ. 21-3, α 26-30, 79-92 & σκ. 8 & 13· σσ. 63-5, ε 311 κ.ε.· σ. 87, θ 680-88· σ. 97, ι 576-97· σ. 103, λ 140-44 & σκ. 9· σ. 112, A₂.
Πρωτέας-πρωτεϊκός: σ. 48, σκ. 6· σ. 77, Β´, δ 388-94.
Πύλος: σ. 23, α 106-7· σ. 35, α 315· σσ. 45-6, A₁ & A₂· σ. 52, ε 24.
Σάμη: σ. 34, α 273 & σκ. 18.
Σειρήνες: σ. III, A₁· σ. 155, ψ 363.
Σκύλλα: σ. III, A₁· σ. 155, ψ 364.

Σπάρτη/Λακεδαίμονα: σ. 23, α 106· σ. 35, α 316· σσ. 45-6, Α₁ & Α₃· σ. 52, ε 24.

Στύγα: σ. 58, ε 204 & σκ. 4.

Συμπληγάδες Πέτρες: σ. III, Α₁· σ. 155, ψ 363-4.

Σχερία: σ. 52, ε 39· σ. 112, σκ. 1.

Τειρεσίας: σσ. 101-3, Α₃ & λ 99-167.

Τηλέμαχος: σσ. 26-9, Α', α 127-53, Β_{1α} & β· σσ. 32-6, Α', α 174 κ.ε.· σσ. 39-42, Α', α 384 κ.ε., σκ. 7 & Β'· σσ. 45-7, Α₁, Α₂, Α₃· σ. 50, Δ' δ· σ. 104, λ 205-6· σσ. 120-21, Α₂ & σκ. 2, Α₃ & σκ. 3· σσ. 123-9: συνάντηση με τον Οδυσσέα, αναγνώριση και

συνεργασία στο εξής ως το τέλος.

Τιθωνός: σ. 51, ε 1 & σκ. 2· σ. 55, Β₁.

Τροία: σ. 18, α 2-3 και σκ. 5.

Φαίακες: σσ. 51-2, Α₁, ε 39-42 & σκ. 8· σ. 64, ε 378-80· σσ. 73-89 (γενικά)· σ. 107, λ 376 κ.ε.· σ. 112 Α₂· σ. 156, ψ 376-9.

Φήμιος: σ. 27, α 171-3 & σκ. 12· σ. 39, α 361 κ.ε.· σσ. 149-50, χ 350-57 & σκ. 2.

Φθία: σ. 108, λ 555 & σκ. 3.

Χάρυβδη: σσ. III-2, Α₁· σ. 155, ψ 364.

Ωγυγία: σ. 23, α 97-100· σ. 156, ψ 370-75.

Η «Αθηνά του Βαρβακείου». Ρωμαϊκό αντίγραφο της χρυσελεφάντινης Αθηνάς του Φειδία. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

- Ακρόπολη, Τα Μνημεία και το Μουσείο* (Γ. Παπαθανασσοπούλου), εκδ. Κρήνη, Αθήνα 1979.
- Αρχαία αγγεία* (Μ.Τιβέριος), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.
- Αρχαία νομίσματα* (Μ. Οικονομίδου), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.
- Δελφοί* (Σόνιας di Neuho), εκδ. Απόλλων, Αθήνα 1977.
- Εγκυκλοπαίδεια Δομή*, Αθήνα 2002-5.
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα*, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1980.
- Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ηλίου»*, Αθήναι.
- Εθνικό Μουσείο, Γενικός Οδηγός* (Σ. Καρούζου), Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1979.
- Ελληνική Μυθολογία* (οι τόμοι 1, 2, 3, 5), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986-87.
- Η Αρχαία Ελλάδα του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα* (Ι. Κριτσέλη-Προβίδη), εκδ. Σχήμα και χρώμα, Αθήνα 1995.
- Η Μυθολογία των Ελλήνων* (Σ. Σφυρόερα, τ. 2), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.
- Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας* (Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, τ. 2,3,4,5,6,7), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005-6.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (οι τόμοι Α', Β', Γ', Γ'), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970-72.
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (οι τόμοι 4 και 7), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Ιστορία των αρχαίων χρόνων ως το 30 π.Χ.* (για την Α' τάξη του Γυμνασίου), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1993.
- Κρήνη: Κνωσός – Φαιστός – Μάλια – Γουρνιά – Ζάκρος – Αρχάνες – Γόρτυνα – Αγία Τριάδα – Κριτσά – Τοπλού – Σπιναλόγγα και το Μουσείο Ηρακλείου* (Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος και Ν. Μαρινάτου), εκδ. Δ.&Ι. Μαθιουλάκης, Αθήνα.
- Μεγάλα Μουσεία* (πολύτομη σειρά), Πήγασος εκδοτική Α.Ε., Αθήνα 2006-7.
- Με τους ήρωες του Ομήρου* (εικονογράφηση Ζ. και Ά. Γκράχαμ Τζόνστον), εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1965.
- Μυθολογία Larousse*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Μυκήνες – Επίδαυρος – Τίρυνθα – Ναύπλιο – Άργος – Ασίνη – Λέρνα – Τροιζηνία* (Ν. Παπαχατζής), εκδ. Κλειώ, Αθήνα 1978.
- Οδύσσεια Κεφαλλονιάς-Ιθάκης/1999* (περιοδικό), εκδ. Ευρ. Λειβαδά-Ντούκα, Αργοστόλι/Κεφαλλονιά.
- Οι Έλληνες Ζωγράφοι* (στη σειρά «Καλλιτεχνική Βιβλιοθήκη», τ. 4), εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1976.
- Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι* (πολύτομη σειρά: «Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού»), εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2006-7.
- Όμηρος και Οδυσσεάς*, εκδ. Σπ. Δενδρινός, Αθήνα 1991.
- Ομήρου Ιλιάδα* (μτφρ. Καζαντζάκη – Κακριδή, τ. 2), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.
- Ομήρου Οδύσσεια 1.* (Γ. Ιγνατιάδης – Λ. Κακουλίδης – Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.
- Ομήρου Οδύσσεια 2.* Βιβλίο του καθηγητή (Γ. Ιγνατιάδης – Λ. Κακουλίδης – Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.
- (Από τα δύο παραπάνω βιβλία δανειζόμαστε εικόνες των: A. Bourdelle, Φ. Δημητριάδη, L. Doucet, J. Flaxman, M. Klinger, Fr. Leighton, G. Moreau, Αρν. Μπέκλιν, Th. van Thulden, P. Tibaldi, J. Waterhouse).
- Ομήρου Οδύσσεια 3* (διασκευή Π. Στρατίκη, εικόνες L. Maraja), εκδ. Στρατίκη.
- Ομήρου «Οδύσσεια».* *Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα* (ο Γ' τόμος), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2005.
- Στα χνάρια του Ομήρου*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.
- Τα ομηρικά ποιήματα και η εποχή τους* (Μ. & C.H.B. Quennell), Αθήνα 1965.
- The Sarcophagus of Palairafos* (P. Flourentzos), Nicosia 2007. —Ευχαριστούμε τον Διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Λευκωσίας, κ. Π. Φλουρέντζο, για την άδεια δημοσίευσης αυτής της παράστασης.

Εξώφυλλα ομηρικών βιβλίων του Δ.Ν. Μαρωνίτη, κ.ά.

Σελίδες εφημερίδων με σχετικά θέματα.

Κάρτες σχετικές.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.